

**INFORMATION
REGULATOR
(SOUTH AFRICA)**

*Ensuring protection of your personal information
and effective access to information*

NYENDEDZI

**YA KU SHUMISELE KWA MULAYO WA
U TUTUWEDZA U SWIKELEA HA MAFHUNGO
WA 2 WA 2000, SA ZWE WA KHWINISWA**

TSHIVENDA

TABLE OF CONTENTS

MAIPFI A MVULATSWINGA NGA MUDZULATSHIDULO	3
MBETSHELWA	4
1. MUTEVHE WA DZIABURIVESHENI NA DZIAKHURONIMI	4
2. MAIPFI A NDEME O TALUTSHEDZWAHO NGA TSHIVHUMBEO NA NDILA INE ZWO ...	4
3. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHULANGULI	8
4. NDIVHO YA NYENDEDZI IYI YA PAIA	9
5. NGA HA PAIA	10
6. ZWIPIKWA ZWA PAIA	11
7. U THOMIWA HA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO	16
8. MUSHUMO WA VHULANGULU HA ZWA MAFHUNGO	17
9. U ITA KHUMBELO YA REKHODO	18
10. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHAOFISIRI VHA ZWAMAFHUNGO	22
11. MAITELE A U ITA KHUMBELO YA MAFHUNGO	23
12. NDI NNYI ANE A NGA ITA KHUMBELO YA PAIA?	24
13. KHUMBELO I ISWA KHA NNYI?	25
14. U ḐADZA HANI FOMO	25
15. MBADELO DZI NO BADELIWA	29
16. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA THUSA NAA MUITAKHUMBELO U ITA ...	30
17. THIKHEDZI I REA HONE U BVA KHA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO U YA NGA ...	32
18. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA ENGEDZA NAA TSHIFHINGA TSHO TIWAHO	33
19. PHINDULO YA KHUMBELO YA MAFHUNGO	33
20. U BWISELA KHAGALA LWA KHOMBE KHOMBE HA REKHODO HO SEDZWA ...	38
21. MAITELE A U NDIVHADZO YA MUTHU WA VHURARU	38
22. THANDULULO DZA MULAYO DZI RE HONE DZA U LWA NA TSHEO KANA U ...	39
23. U ITA MBILAELO KHA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO	47
24. U VULA MULANDU KHOTHE	52
25. MUOLO WA U ITA KHUMBELO YA PAIA	55
26. NDAULO DZO ITIWA HO SEDZWA TSHITEṆWA 92 TSHA PAIA	57
27. MILAYO, NDAULO, NDIVHADZO NA U TENDA ZWA NDEME	58

PAIA GUIDE

MAIPFI A MVULATSWINGA NGA MUDZULATSHIDULO

Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, 1996¹ (Ndayotewa) iri Afrika Tshipembe ndi shango lo q̄i imisaho nga lothe nahone la dimokirasi yo tiwaho kha u khwinisa pfanelo dza vhuthu na u vha sisiteme dza vhulanguli dzi re na vhuḁifhinduleli, u fhindula nga u t̄avhanya na u ita zwithu dzi khagala sa tshipiḁa tsha mikhwa ya vhuḁifari. Afrika Tshipembe li saathu u vha la dimokirasi na u vha na pfanelo dza vhathu dzine dza vha dza khombekhombe, sisteme dza muvhuso Afrika Tshipembe ho katelwa na zwiñwe, zwo ḁisa mvelele ya zwiphiri i si na ndavha kha zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe zwe kanzhi zwa ḁisa u shumiswa maanda nga nḁila i si ya vhuḁi na u kandedza pfanelo dza vhathu. Ndi nga mulandu wa zwenezwo hune tshiteñwa 32(1) tsha Mulayotibe wa Pfanelo kha Ndayotewa tshi tshi fha thendelo ya u swikelela mafhungo a muvhuso; na mafhungo mañwe na mañwe o farwaho nga muthu ane toḁea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziñwe na dziñwe. Ngeno Tshiteñwa 32(1) tsha Ndayotewa tshi tshi netshedza u phasiwa ha milayo ine ya ḁo ita uri pfanelo iyi i thome u shuma , nga u t̄honifha, u tsireledza na u swikelelea ha pfanelo iyi.

Mulayo wa u T̄ut̄uwedza u Swikelela Mafhungo, wa 2 wa 2000 (une u vhidzwa nga u pfi: **PAIA**” kana Mulayo nga iñwe nḁila), sa zwe wa khwiniswa, ndi mulayo wa lushaka we wa phasiwa ho sedzwa tshiteñwa 32(2) tsha ndayotewa.

Ndivho ya **PAIA**, ndi u t̄ut̄uwedza mvelele ya u ita zwithu zwi khagala na u dzhia vhuḁifhinduleli nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe. I ita izwo nga u ita uri pfanelo ya u swikelela mafhungo i thome u shuma na u t̄ut̄uwedza tshitshavha tshine vhathu vha Afrika Tshipembe vha a kona u swikelela mafhungo u itela uri vha kone u shumisa na u tsireledza pfanelo dzavho nga vhuḁalo na u kona u swikelela zwipikwa zwa Afrika Tshipembe zwa dimokirasi zwa u vha khagala na u dzhenela.

Nyendedzi iyi ya **PAIA** yo bveledzwa u swikelela vhuḁifhinduleli ha Vhulanguli ha Zwamafhungo (“Vhulanguli”) nga fhasi ha Tshiteñwa 10 tsha **PAIA**, tshine tsha toḁa Vhulanguli vhu tshi khwinisa na u ita uri Nyendedzi ire hone ye ya dzudzanywa nga Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu ya Afrika Tshipembe i wanalea.

Nyendedzi iyi yo itelwa u vha tshishumiswa tsha u endedza, tshi sa konḁi u shumisa nahone tshine tsha swikelelea nga muthu muñwe na muñwe ane a khou toḁa u swikelela pfanelo dziñwe na dziñwe dzo anganyelwaho kha Mulayo wa **PAIA** na Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuñe wa 2013.

Adv Pansy Tlakula

MUDZULATSHIDULO WA ZWAVHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO

¹ Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, 1996 (Mulayo No. 108 wa 1996)

MBETSHELWA

Nyendedzi iyi a i ruli mushumisi vhuḁifhinduleli ha u shumisa vhukoni hawe na ndondolo ho sedzwa thodea na mbofho dzo rendelwaho nga mulayo muḁwe na muḁwe. Zwiḁwe hafhu, Nyendedzi iyi a i fhi tsivhudzo ya zwamulayo nahone a yo ngo itelwa u ima tshiimoni tsha **PAIA** kana Milayo yo netshedzwaho nga fhasi ha **PAIA**.

1. MUTEVHE WA DZIABURIVESHENI NA DZIAKHURONIMI

CEO	Muofisiri Muhulwane wa Khorondanguli
CFO	Muofisiri Muhulwane wa Zwamasheleni
Constitution	Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe, Mulayo wa vhu 108 wa 1996
DIO	Mufarisa Muofisiri wa Mafhungo
DoJ & CD	Muhasho wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa
IO	Muofisiri wa Zwamafhungo
Mirado	Murado wa Vhulangi ha zwamafhungo
Minista	Minista wa Vhulamukanyi na Mveledziso ya Ndayotewa
PAIA	Mulayo wa u Tḁḁuwedza u Swikelela Mafhungo, wa vhuvhili (2) wa 2000 sa zwe wa khwiniswa
PAJA	Mulayo wa u Tḁḁuwedza ya Vhulanguli ha Vhusimamilayo, wa 2000
PFMA	Mulayo wa Ndango ya Ndango ya Masheleni wa Vhu 1 wa 1999 sa zwe wa Khwiniswa zwone
POPIA	Mulayo wa tsireledzo ya Mafhungo a Vhuḁe wa vhu 4 wa 2013
Vhulanguli	Vhulanguli ha Zwamafhungo

2. MAIPFI A NDEME O TḁALUTSHEDZWAHO NGA TSHIVHUMBEO NA NDILA INE ZWO LELUWA U A DIVHA

Ipfi	Tḁalutshedzo
Mbadelo dza u Zwikelela	Mbadelo idzi dza u swikelela dzi badelwa nga muitakhumbelo kha tshiimiswa tshine vha khou humbela mafhungo u badela mbadelo dza u tḁoda na u ita khophi dza rekhodo dzine vha khou tḁoda.
Vhulangi	Muthu o fhiwaho maanda ndi muthu ane a khou ita khumbelo o imela muḁwe muthu nahone a vha o fhiwa thendelo yo tou ḁwalwaho

Maga a vhulangi

Ndi tsheo yo dzhiwaho, kana yo balelwaho u dzhiwa nga

- (a) Tshiimiswa tsha muvhuso, musi:
 - (i) tshi tshi khou shumisa maanda ho sedzwa Ndayotewa kana ndayotewa ya vunḑu; kana
 - (ii) U shumisa maanda a tshitshavha kana u shuma mushumo wa tshitshavha u ya nga maga a mulayo muḽwe na muḽwe;
- (b) Muthu kana tshiimiswa tshi re na vhuḑifhinduleli lwa mulayo, hu si tshiimiswa tsha muvhuso musi tshi tshi khou shumisa maanda tshitshavhani kana u ita mushumo tshitshavhani ho sedzwa mbetshelwa dza maanda eneo dzine dza nga vha na masiandaitwa kha u kwama pfanelo dza muthu muḽwe na muḽwe zwine zwa dovha zwa vha na masiandaitwa twii kha mulayo, kana nḑa a mulayo.

Muthu o fhiwaho Maanda

Muthu o fhiwaho maanda ndi muthu ane a khou ita khumbelo o imela muḽwe muthu nahone a vha o fhiwa thendelo yo tou ḽwalwaho.

Rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi

Hedzi ndi rekhodo dzine tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tsha dzi ḽetshedza muitakhumbelo hu so ngo thoma ha ḽoḑwa a tshi ita khumbelo. Rekhodo idzi dzo sumbedzwa kha mutevhe u re kha “ḽḑivhadzo ya u anḑadza lu si lwa khombekhombe” dzine dzi tea u wanalea tshitshavha.

Muḽe wa data

Ndi muthu ane mafhungo a vhuḽe a mukwama.

Maḑuvha

Nga nḑa ha musi zwo sumbedziswa sa “ḑuvha ḽa mushumo” kha tshiteḽwa tsha **PAIA**, ḑuvha ḽi dziwa sa ḑuvha ḽi re kha khaḽenda. Musi vha tshi khou vhalela tshifhinga, ḑuvha ḽine khumbelo ya ḽanganedzwa ngaḽo a ḽi vhaliwi, nga murahu ha izwo hu vhaliwa ḑuvha ḽiḽwe na ḽiḽwe ho katelwa na maḑuvha a mafhelo a vhege khathihi na holodeni u swika ḑuvha ḽa u fhedzisela.

U balelwa u fha Phindulo

Arali ha sa wanwe phindulo kha khumbelo nga tshifhinga tsho tiwaho, hezwi zwi vhidzwa sa ‘U balelwa u fha Phindulo’

Fomo 2

Iyi ndi fomo yo randelwaho nga mulayo nahone i tea u shumiswa u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe

Fomo 4

Iyi ndi fomo yo randelwaho lwa mulayo ine ya tea u shumiswa musi hu tshi khou itwa khaḽhululo kha tsheo nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ho sedzwa khumbelo ya u swikelela mafhungo.

Ipfi**Ṭhalutshedzo****Nyendededzi**

Nyendendedzi iyi, yo itelwa u thoma u shuma ha tshiteŋwa10 tsha **PAIA**, u ya nga khwiniso, hu tshi khou itelwa u thusa muthu ane a khou tama u shumisa pfanelo in̄we na in̄we yo anganyelwaho kha **PAIA** kana kha Mulayo waTsiredzo ya Mafhungo a Vhūŋe, wa 2013.

Muofisiri wa Zwamafhungo

Muofisiri wa Zwamafhungo ndi muthu o fhiwaho maanda a u shuma na khumbelo dza **PAIA**. Hedzi ndi khethekanyo dza Muofisiri wa Mafhungo u ya nga tshiimiswa -

Tshiimiswa tsha tshitshavha kana tshiimiswa tsha muvhuso (sa zwe tsha ṭhalutshedzwa kha Tshiteŋwa 239 tsha ndayotewa)	Muhasho wa Muvhuso ya Lushaka	Mulangi Muhulwane kana muthu o mu farelaho
	Vhulanguli ha Vundu	Ṭhoho ya Muhasho kana muthu o mu farelaho
	Masipala	Mulanguli wa Masipala kana muthu o mu farelaho
	Tshiimiswa tsha Tshitshavha sa zwe zwa sumbedzwa kha Shedulu 1, 2, 3A, 3B, 3C & 3D dza PFMA	Muofisiri muhulwane wa khorondanguli kana muthu o mu farelaho
Tshiimiswa tsha phuraivethe	Muthu o fhiwaho maanda nga mulayo	Mubindudzi woga ane a ita zwa zwamakwevho, vhubindudzi kana zwa phurofesheni, kha tshiimo tshenetshi fhedzi nahone a sa khou itela ene muŋe fhedzi
	Vhufarisani	Muthu muŋwe na muŋwe a re tshipiḁa tsha vhufarisani kana muthu muŋwe na muŋwe o fhiwaho maanda nga vhufariasani.
	Dzangano la Polotiki	Muthu o mu farelaho Murangaphanda wa lihoro la polotiki kana muthu muŋwe na muŋwe o fhiwaho maanda nga vhufariasani

Muofisiri wa Zwamafhungo

	Tshiimiswa tsho fhiwaho maanda lwa mulayo	Muofisiri muhulwane wa khorondanguli kana Mulangi muhulwane kana muofisiri a re kha vhuimo vhu no lingana o fhiwaho maanda kana muthu o fhiwaho maanda nga muofisiri Khavha dzhie nzhele: muofisiri muhulwane wa khorondanguli a nga tendela muthu muñwe na muñwe o fhiwaho maanda nga mulayo u vha Muofisiri wa Zwamafhungo wa Tshiimiswa tsha Phuraivethe.
--	---	---

Mufarisa Muofisiri wa Zwafhungo

Mufarisa Muofisiri wa Zwafhungo ndi muthu a no shuma kana o nangiwohwa nga Muofisiri wa zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u thusa muitakhumbelo nga u ita khumbelo ya mafhungo; nahone ndi ene ane hafhu Muofisiri wa Zwamafhungo a dovha hafhu a mu fha mañwe maanda a **PAIA**.

Kha vha dzhie nzhele: U ya nga tshiteñwa 17(1) tsha **PAIA**, ndi tshiimiswa tsha tshitshavha fhedzi tshine tsha nga ta kana fha maanda Mufarisa muofisiri wa zwamafhungo ngeno Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuñe wa 2013 (**'POPIA'**) u a tendela u fhiwa maanda Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo kha tshiimiswa tsha phuraivethe, u ya nga tshiteñwa 56(1).

Vhulanguli ha Zwamafhungo

Ofisi ya Vhulanguli ha zwamafhungo yo thomiwa, u ya nga tshiteñwa 29 tsha **POPIA**, u ñola na u kombetshedza u tevhedza **POPIA** khathihi na **PAIA**. Kha nyendedzi iyi musi hu tshi pfi Ofisi ya Vhulanguli ha Mafhungo na Vhulanguli ha hu ño vha hu tshi khou ambiwa sa Vhulanguli.

Khatululo ya nga ngomu Tshiimswani

Khatululo ya nga ngomu tshiimswani ndi maithele a u hanedza tseo yo itiwaho ho sedzwa khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha tshitshavha, ine ya tea u khunyeledzwa hu saathu u itwa khaedu na Vhulanguli kana khothe yo teaho.

Tshiimiswa tsha Phuraivethe

Tshiimiswa tsha phuraivethe ndi muthu, khamphani kana tshiimiswa tshinwe na tshinwe tshi re na maanda lwa mulayo tshine tsha ita zwamakwevho, u vhubindudzi kana zwa phurofesheni, ho katelwa madzangano a polotiki.

Ipfi	Thalutshedzo
Tshiimiswa Tsha tshitshavha	Tshiimiswa tsha tshitshavha zwi amba muhasho wa muvhuso kana mushumi kana tshiimiswa, tshi no khou ita mushumo wa tshitshavha. Fhedzi musi ho sedzwa khatululo ya tshiimisiwani, huñwe na huñwe hu ne ha pfi “tshiimiswa tsha tshitshavha” ho shandukiswa hu vho pfi (Muvhuso”, u itela u thivhela ndado ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha zwine maitele a khatululo ha zwi kwami.
Rekhodo	Rekhodo ndi mafhungo mañwe na mañwe o rekhodiwaho hu sa sedzwi tshivhumbeo, sa tsumbo, mañwalo o ñwalwaho, odio, zwadidzhithala kana vidio. Rekhodo ine ya khou humbelwa u bva kha tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe, zwi amba rekhodo ine ya vha na tshiimiswa hu si na ndavha uri ndi vhone vho itaho.
Ndaulo	PAIA i tendela Minista u netshedza ndaulo dzine dza tikedza Mulayo, dzine dzi tea u gandiswa kha gazethe ya muvhuso, nahone dzi tea u angaredza zwithu zwi no nga sa fomo ine ya tea u shumiswa na mbadelo dzine dza nga badelwa kha mañwe a maitele.
Tshiimiswa tshi re na maandalanga	PAIA i shumisa ipfi “maandalanga a kwameaho” u talusa muthu a re kha Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Wapo ane khatululo tshiimisiwani i tea u livhiswa khae, hune kanzhi ndi thoho ya tshiimiswa tshenetsho o tholwaho lwa tshipolotiki (mushumo uyu u nga fhiwa muñwe muthu lwa tshipofisi).

3. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHULANGULI

Muofisiri wa Zwamafhungo

Muofisiri Muhulwane wa Khorondanguli:

Muthu a no tea u kwamiwa:

Imeili:

Mr. Mosalanyane Mosala

Ms. Ntombizodwa Harrieth Rikhotso

NtoRikhotso@justice.gov.za

Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo:

Imeili:

Ms. Varsha Sewlal

VarSewlal@justice.gov.za

Diresi ya Fhethu:

JD House, 27 Stiemens Street

Braamfontein

Johannesburg

2001

Diresi ya Poswo:

P.O. Box 31533

Braamfontein

Johannesburg

2017

Telephone:

010 023 5200

4. NDIVHO YA NYENDEDZI IYI YA PAIA

- 4.1 Ndivho ya nyendedzi iyi ndi u netshedza mafhungo ane a todea nga muthu muñwe na muñwe ane a khou tama u shumisa pfanelo inwe na inwe ine yo anganyelwaho kha Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela Mafhungo, wa 2 wa 2000 (**PAIA**) na Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhune wa 2013 ("**POPIA**"). Muthu muñwe na muñwe, hu si na ndavha ya tshidzulapo, a nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo nga fhasi ha **PAIA**.
- 4.2 Nyendedzi iyi i do thusa muthu, ane a vhidzwa muñe wa data, uri a nga swikelela hani zwidodombedzwa zwawe zwa vhune u ya nga tshitehwa 23 tsha **POPIA**. Nga fhasi ha **POPIA**, muthu kana muñe wa data u na pfanelo ya -
- 4.2.1 u humbela mudzhiavhudifhinduleli, u khwaṭhisedza, hu si na mbadelo, uri mudzhia vhudifhinduleli o fara mafhungo a vhune avho na kana hai,
- 4.2.2 U humbela u bva kha mudzhiavhudifhinduleli rekhodo kana thalutshedzo ya mafhungo a vhune a muñe wa data o farwaho nga mudzhiavhudifhinduleli, ho katelwa mafhungo a vhune a vathu vha vhuraru vhothe, kana khethekanyo dza vathu vha vhuraru, vane vha vha, kana vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.
- 4.2.3 U humbela mudzhiavhudifhinduleli u
- (a) khakhulula kana u thutha mafhungo a vhune a muñe wa data ane vha vha nao kana are fhasi ha ndango yavho ane a vha a si a vhukuma, a so ngo teaho, manzhi, a kale, a so ngo fhelelaho, a no khakhisa kana o wanwaho lu si lwa mulayo;
- (b) u tshinyadza kana u thutha mafhungo a vhune a muñe wa data ane mudzhiavhudifhinduleli ha tshe na maanda a u vhea
- 4.3 Nyendedzi iyi i do thusa muthu muñwe na muñwe u sumbedza uri a nga kona hani u humbela u swikelela rekhodo dzi no langwa nga **PAIA**. Nyendedzi iyi i do thusa muitakhumbelo nga:
- 4.3.1 u pfesesa **PAIA**, mbuelo dzayo na tsiangane;
- 4.3.2 u guda maga a maitele a u ita khumbelo na tsivhudzo dza nyengedzedzo dza u ita uri maitele aya a vhe o leluwaho;
- 4.3.3 u guda tshaka dza mafhungo ane nga humbelwa vha tshi khou shumisa **PAIA**;
- 4.3.4 u pfesesa maitele ane muitakhumbelo a nga a shumisa u ita khaedu kha tsheo yo dzhiwaho nga khumbelo yawe;

4.3.5 U divhadzwa tshanduko dzine dza do vha hone kha **PAIA** musi **POPIA** i tshi thoma u shuma lwo khunyelelaho.

4.4 Nyendedzi iyi i do thusa vhatu u pfesesa uri vha nga ita hani khaedu kha zwa u nea thendelo ya u swikelela rekhodo dzavho kana ndila ya u dzhenela kha maitele a u swikelela rekhodo dzavho.

5. NGA HA PAIA

5.1 Pfanelo ya u swikelela mafhungo “ndi inwe ya ndila dza khwine dza u tsireledza ndeme dza ndayotewa dza u vha khagala; u ita nga u fulufhedzea, u dzhenela ha nnyi na nnyi na vhuḍifhinduleli”.² Ndeme dzo ambiwaho afha nṯha dza Ndayotewa dzi nga si swikelelwe arali muvhuso u wone u woṯhe u no fara mafhungo ano kwama kushumele na tsho dzawo. Ngauralo u swikelela mafhungo a si zwa ndeme fhedzi kha u shuma nga ngona ha dimokirasi ine hu na u dzhenela ha nnyi na nnyi, zwi dovha hafu zwa engedzedza fulufhelo la vhatu kha muvhuso na u khwaṯhisedza ndila ine wa tevhedza ngayo milayo. Inwe mbuelo ya pfanelo ya u swikelela mafhungo ndi ya uri zwi nyamisa zwiito zwa vhuḍa na tshandanguvho, na u shaya fulufhelo na maṯwe maitele a si avhuḍi nga muvhuso.

5.2 Musi hu tsi khou nṯwalwa Ndayotewa ya Afrika Tshipembe nga murahu ha miṯwaha ya Muvhuso wa Tshiṯalula nga vho 1990, madzangano manzhi na vhatu vhanzhi vho ita fulo la uri hu dzheniswe vho na pfanelo ya u swikelela mafhungo. Ho vha hu na fulufhelo la uri, u katela pfanelo iyi kha Mulayotibe wa Pfanelo zwi do ita uri zwiito zwivhi zwi no fana na Muvhuso wa Tshiṯalula zwi si tsha dovha zwa itea, ngauri muvhuso na zwiimiswa zwa phuraivethe zwi tshi kombetshedzea u shuma nga ndila ya vhuḍifhinduleli na u vha khagala nga u netshedza mafhungo, nahone, a vha nga koni u di sendeka ngauri ndi a tshiphiri. Zwo vhone la li la ndeme la u thusa u thoma mvelele ya u ombedzela ine ya do ita uri hu vhe na vhusaka ha vhuḍi vhuḍi ha vhatu na avho vha re na maṯa. Kha miṯwe ya milandu ya kale³ ye ya vha i tshi khou u sedza mbudziro ya uri muhwelelwa u na ndugelo ya u swikelela mafhungo oṯhe a re dokhethe i re na mapholisa, Vho Jones vho sumbedza vhuṯhogwa ha izwi ho sedzwa:

“Ndivho - ndi u thivhela sisiteme ya kale ya vhulanguli, sisiteme ine zwo vha zwo lelutshela muvhuso u sa dzhia vhuḍifhinduleli nga u hana u bvisela khagala mafhungo na musi a na vhuṯumani na u shumisa kana u kandedza pfanelo dza vhatu dza muthu. Hezwi ndi zwithu zwi si zwavhuḍi zwo itelwaho u thivhela[...] Zwi sumbedza ndila kwayo na u vha khagala zwa ṯuṯuwedza fulufhelo nga tshitshavha kha vhulanguli ha zwithu zwa tshitshavha. Fulufhelo ili ndi tshinwe tsha zwiṯalusi zwa tshitshavha tshine tsha khou langwa lwa dimokirasi hune ndayotewa ya dzhielwa nṯha vhuḍi.”

² Mulayo wa Vhulanguli wa Hoexter wa 94

³ 1994 (1) SACR 635 (E)

- 5.3 Tshitenwa 32 tsha Ndayotewa tshi tsireledza pfanelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe. Tshitenwa 32 tshi dovha hafu tsha sumbedza uri hu tea u phasiswa milayo ine ya ita uri pfanelo ya u swikelelwa mafhungo i thome u shuma nga u dodombedza ndila ine mafhungo u bva kha zwiimiswa zwa tshitshavha na phuraivethe a do wanala ngayo, na u dovha vha sumbedza tshiimo tshine tsha nga ita uri zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe zwa nga hana hu tshi swikelelwa mafhungo.
- 5.4 **PAIA** yo phasiswa u fhindula maanda a ndayotewa o bulwaho afho ntha, nahone wo thoma u shuma nga vhunzhi nga Thafamuhwe 2001. Mvulatswinga yayo i a tenda, mvelele ya “zwiphiri na ya u sa pfela vhuṭungu” ya musu hu saathu u swika dimokirasi, nahone i sumbedza uri tshipikwa tshithihi tsha **PAIA** ndi “u ṭuluwedza mvelele ya u bvisela khagala na vhuḍifhinduleli nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe.”
- 5.5 **PAIA** yo itelwa uri muthu a thome u shumisa pfanelo dza u swikelela mafhungo na vhuḍifhinduleli. Yo itelwa u fha vhathu maanda a u shumisa mulayo, na u vha thusa u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo nga ndila dzo fhambanaho. Muthu ha ṭodi axennde u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo u ya nga **PAIA**.

6. ZWIPIKWA ZWA PAIA

- 6.1 Zwipikwa zwa **PAIA** a si u ima vhuimoni ha pfanelo dza ndayotewa, fhedzi i ita uri hu thome u shuma pfanelo dzi re kha tshitenwa 32 zwo di sendeka nga phimo yo teaho, nahone nga ndila ine ya nga thusa u linganyisa pfanelo dzothe dzi re kha Ndayotewa. I na fulufhelo la u nga ṭuluwedza mvelele ya pfanelo dza vhuthu na maitele kwao a u netshedza zwickhala kha vhathu, kha sekhithara dza phuraivethe na sekhithara tsha tshitshavha. **PAIA** i khou ṭoda u ṭuluwedza u vha khagala, u dzhia vhuḍifhinduleli na vhulanguli ha vhuḍi nga zwiimiswa zwothe (zwa tshitshavha na zwa phuraivethe) nga u nea maanda vhathu uri vha kone u pfesesa pfanelo yavho ya u swikelela mafhungo, u i shumisa, na u dovha vha i sedzulusa na u kona u vha tshipida tsha u dzhia tsheo dzine dza vha kwama.
- 6.2 Pfanelo ya u swikelela mafhungo ndi pfanelo ya ndayotewa ire na maanda vhukuma, ngauri i thusa vhathu u divha dziṅwe pfanelo. Muthu a nga i shumisa u thusa u ṭola na u swikelela ndisedzo ya tshumelo nga muvhuso, kana u swikelela rekhodo dza divha zwakale ine vha i funa.
- 6.3 Zwipikwa zwa **PAIA** ndi -
- 6.3.1 u fha mveledzwa kha pfanelo ya ndayotewa ya u swikelela
- 6.3.1.1 Mafhungo maṅwe na maṅwe o farwaho nga Shango; na
- 6.3.1.2 Mafhungo maṅwe na maṅwe o farwaho nga muṅwe muthu nahone a vha a tshi khou ṭodea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziṅwe na dziṅwe.

- Thodea ine ya elana na u tsireledza pfanelo yo di sendeka kha pfanelo dza mafhungo o farwaho nga zwanda zwa phuraivethe. Zwiimiswa zwa phuraivethe a zwi ngo vhofohiwa nga maga manzhi u vha khagala zwi tshi vhambedzwa na zwiimiswa zwa tshitshavha. Sekhithara dza phuraivethe dzi na pfanelo dza u vhulunga mafhungo adzo dzone dzine nga ndani ha musi mafhungo ayo a tshi khou thodea u itela u tsireledza pfanelo.
- **PAIA** i a tenda, u ya nga tshitenwa (8)¹ uri, tshiimiswa tshi nga vha tsha “tshitshavha” kana “phuraivethe u itela Mulayo ho sedzwa uri rekhodo ine ya khou thodea “i na vhushaka na u shumisa maanda kana kushumele kwa mushumo sa tshiimiswa tsha tshitshavha kana sa tshiimiswa tsha phuraivethe.”

6.3.2 I fha iyo pfanelo u thoma u shuma -

6.3.2.1 zwo di sendeka nga phimo yo teaho, ho katelwa, fhedzi hu so ngo tou sedzwa phimo fhedzi, phimo dzo tou itelwa u tsireledza zwiphiri, zwidzumbi zwa vhubindudzi na vhulanguli ha vhukuma, ha vhu di nahone ha khwine nga ndila i no pfadza.

6.3.2.2 Nga ndila ine ya linganyisa pfanelo iyo na dziñwe pfanelo ho katelwa na pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo kha Ndim 2 ya Ndayotewa.;

6.3.3 u itela u thoma u shuma ha mbofho dza ndayotewa dza Shango kha u tshutshedza mvelele ya pfanelo dza vhuthu na maitete kwao a u tshutshedza zwiikhala kha vhuthu, nga u katela zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe kha u tshutshedza ipfi “mutakumbelo”, na u vha tendela, ho katelwa na vhañwe, u swikelela mafhungo u bva kha zwiimiswa zwa phuraivethe musi vho tevhedza thodea nga dza mulayo uyu, ho katelwa vhu dihinduleli ho engedzedzwaho kha zwiñwe zwiimiswa zwa tshitshavha u shuma vho sedza madzangalelo a tshitshavha kha dziñwe nyimele;

6.3.4 U thoma maitete kana maga a u tou di nangela kana a si a khombekhombe a u ita uri pfanelo dzi thome u shuma nga ndila ine ya ita uri muthu a kone u swikelela rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe nga ndila yo leluwaho, zwi sa duri na u konadzea hu so ngo shumisa nungo nanzhi;

6.3.5 nga u angaredza, u tshutshedza u vha khagala, vhu dihinduleli na vhulanguli ha khwine nga zwiimiswa zwothe zwa tshitshavha na zwa phuraivethe ho katelwa, fhedzi zwi si zwone zwi zwothe, u fha maanda na u funza muthu muñwe na muñwe. -

6.3.5.1 u pfesesa pfanelo dzavho u ya nga Mulayo u itela uri vha kone u shumisa pfanelo dzavho ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe;

6.3.5.2 pfesesa mushumo na mashumele a zwiimiswa zwa tshitshavha; na

6.3.5.3 U sedzulusa nga ndila yone, na u dzhenela kha, u dzia tsheo nga zwiimiswa zwa tshitshavha zwine zwa kwama pfanelo dzavho.

6.4 Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, 2019

6.4.1 U ya nga vha **Voutu yanga ndi ya ndeme NPC na Minista wa tshumelo ya Vhulamukanyi na Tshumelo dza Ndulamiso na [2018] ZACC 17**; Khothe ya Ndayotewa yo sumbedza uri “ shango li na vhudifhinduleli u bva kha u vhaliwa nga ndila yone ha tshitenwa 32,19 na 7(2) tsha ndayotewa u ita zwithu nga ndila ine zwa konadzea u fha thalutshedzo na maitele a no pfadza kha pfanelo ya u swikelela mafhungo na u khetha. Vhunzhi havho vho dovha vha sumbedza uri izwi zwo tou ralo ngauri u shumisa pfanelo ya u khetha zwi tea u vha khetho ine muthu a vha a na ndivho, nahone hu na vhumani vhuhulu vhukati ha u shumisa pfanelo ya u khetha na pfanelo ya u swikelela mafhungo. Na uri” arali hu si na u swikelela ha mafhungo, vhukoni ha vhadzulapo ha u ita tsheo dza polotiki dzo itwaho nga vhudifhinduleli na u dzhenela nga ndila kwao zwi vha zwo sedzelwa fhasi”. Khothe ya ndayotewa yo khwahtisedza uri zwo khakhea ho sedzwa ndayotewa ya kombetshedza Phalamennde uri i khwinise **PAIA** na u dzhia manwe maga o teaho ane nga netshedza mafhungo, u tsireledza na ita uri zwi leluwe u swikelela mafhungo nga ha u lambedzwa nga mavheleni mahoro a polotiki kana nkhetheni o di imisaho a tshifhinga tsha minwedzi ya 18.

6.4.2 U ya nga khatulo i re afho ntha ya khothe ya ndayotewa, Muphuresidennde nga dzi, 3 dza Fulwana 2019, vho saina Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela ha Mafhungo wo Khwiniswaho,wa 2019 (Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019). ⁴Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u katela lihora la polotiki kha thalutshedzo ya zwiimiswa zwa phuraivethe, zwine zwa amba uri murangaphanda wa lihora kana muthu muñwe na muñwe u newaho maanda nga murangaphanda ndi muofisiri wa zwamafhungo kana thoho. Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u ita uri ho swikelelwe vho na rekhodo dza lihora lingwe na lingwe la polotiki.

6.4.3 Mulayo wo Khwiniswaho u lavhelela uri mafhungo a u netshedzwa masheleni lihora la polotiki kana nkhetheni o di imisaho nga ethe a rekhodiwe, u vheiwa nahone a kone u wanalea.

6.4.4 U ya nga tshitenwa 52A tsha Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019, thoho ya lihora la polotiki u tea u sika na vhea rekhodo dza ndambedzo dzi no fhira tshikalo tsho tiwa, tsha **R100 000.00**, dze dza netshedzwa lihora kha nwaha muñwe na muñwe wa muvhalelano na dzina la vhathu kana zwiimiswa zwo netshedzaho ndambedzo iyo. Thoho ya lihora la polotiki i fanela u ita uri rekhodo dzi kone u wanala nga kotara, sa zwe randelwa; na u vhulunga rekhodo dza minwaha i no swika mitanu nga murahu ha u itwa ha iyi rekhodo.

⁴ Mulayo wa u Tutuwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Wa. 31 wa 2019

6.4.5 Naho Mulayo wa U netshedzwa Masheleni Lihoro la Polotiki, u tshi a kombetshedza u bvisela khagala kha Khomishini ya Dzikhetho lwa, Mulayo wo Khwiniswaho wa **PAIA** wa 2019 u engedzedza na pfanelo ya u swikelela, rekhodo dza ndambedzo i no fhira **R100 000.00** kha muthu muñwe na muñwe, dze dza newa lihora la polotiki.

6.5 Miñwe milayo ine ya tsireledza pfanelo ya u swikelela mafhungo

Mulayo wa **PAIA** u wanala vho kha vhupo hothe ha zwamulayo, hune wo itelwa u sika “mvelele ya u talutshedza”. Hu tshi khou sedzwa izwi, Mulayo wa **PAIA** uri, mulayo muñwe na muñwe une wa fha muthu tshikhala tsha u swikelela mafhungo hu si na vhudifhinduleli vhunzhi nga nda ha **PAIA**, u nga shumiswa⁵.

6.5.1 Mulayo wa Dzikhamphani 71 wa 2008

6.5.1.1 Tshitenwa 26(1) tsha Mulayo wa Dzikhamphani tshi netshedza muthu ane o fara kana u na madzangalelo kha tsedzuluso dziñwe na dziñwe dzo netshedzwaho nga khamphani ire na mbuelo, kana ane a vha murafo wa khamphani i sa shumeli malamba, pfanelo ya u tola na u ita khophi nga mahala nga u tola honoho kana u badela mbadelo dzi sa fhiri nda nthesa dza u ita khophi dza mafhungo eneo a khamphani.

6.5.1.2 U ya nga tshitenwa 26(7)(b) tsha Mulayo wa Dzikhamphani (Mulayo 2 wa 2000), “pfanelo dza u swikelela mafhungo dzine dza sumbedzwa kha tshitenwa itshi ndi nyengedzedzo kha, hu si u tshintsha, pfanelo inwe na inwe ine muthu a nga vha e nayo ya u swikelela mafhungo u ya nga Mulayo wa u Tufuwedza u Swikelela Mafhungo , 2000(Mulayo 2 wa 2000)

6.5.2 Mulayo wa U Lambedza nga Masheleni Lihoro la Polotiki Mulayo, 2018 (Mulayo 6 wa 2018)

6.5.2.1 Mulayo wa u netshedzwa ha masheleni Mahoro a polotiki wo thoma mutheo wa zwa mulayo u re na vhutevheleli ha u netshedzwa masheleni lwa phuraivethe kha mahoro othe a polotiki o di nwalisaho, ane a nga vha a khou imelelwa kha vhusimamilayo ha lushaka kana ha vunxu kana vhu si ha lushaka kana ha vunxu. Hezwi zwi katela tshikalo tsho vheiwaho tsha tshiko, tshivhalo, na mushumo wa masheleni o lambedzwaho.

6.5.2.2 U vhona uri hu na u bvela khagala na vhudifhinduleli, mahoro a polotiki a tea u bula ndambedzo dzothe dzo waniwaho dzi re nthha ha tshikalo tsha **R100 000.00** kha Khomishini ya Dzikhetho tshifhinga tshothe miñwedzi miraru miñwe na miñwe (kathihi na nga tshifhinga tsha u ya khethoni).

⁵ Tshitenwa 2(1) tsha PAIA

- 6.5.2.3 Muthu muñwe na muñwe kana dzangano liñwe na liñwe vho itaho ndambedzo luthihi kana nga zwiṭuku zwiṭuku ine ya fhira **R100 000.00** kha lihora la polotiki nga ṛwaha vha tea u vhiga ndambedzo iyo kha khomishini ya Dzikhetho hu vhatu u fhira maḁuvha a 30 a u ita ndambedzo iyo kana hu saathu u fhira maḁuvha a 30 ndambedzo i no khou fhiwa nga zwiṭuku zwiṭuku ya paḁa **R100 000.00**.
- 6.5.2.4 Tsha u fhedzisela, Mulayo wa U ṇetshedza Masheleni Lihoro la Polotiki u ṇea vhuḁifhinduleli Khomishini ya Dzikhetho u anḁadza ndambedzo dzo vhiḁwaho nga mahoro a polotiki miñwedzi miraru miñwe na miñwe na u vhiga nga ṛwaha Phalamenndeni ndambedzo dzoṭhe dzo ṇewaho mahoro a polotiki nga ṛwaha.
- 6.5.3 Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhune wa 2013
- 6.5.3.1 Tshiteṇwa 23 tsha **POPIA** tshi ṇetshedza muṇe wa data pfanelo ya u swikelela mafhungo a vhune o farwaho nga mudziavhuḁifhinduleli, ho katelwa mafhungo a vhune a vhatu vha vhuraru vhoṭhe, kana khethekanyo dza vhatu vha vhuraru, vhane vha vha, vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.
- 6.5.3.2 Hezwi zwi amba uri naho u swikelela rekhodo dzine dza vha na mafhungo a vhune nga ha muitakhumbelo zwi so ngo angaredzwa kha **PAIA** u ya nga Tshiteṇwa11(2), muṇe wa data a nga humbela -
- 6.5.3.2.1 u swikelela mafhungo awe a vhune ; na/kana
- 6.5.3.2.2 Mafhungo a vhune a vhatu vha vhuraru vhoṭhe, na/ kana khethekanyo dza vhatu vha vhuraru vhane vha vha, kana vhe vha vha, vha tshi kona u swikelela mafhungo.
- 6.5.3.2.3 khakhulula kana u thutha mafhungo a vhune a muṇe wa data ane vha vha nao kana are fhasi ha ndango yavho ane a vha a si one, a so ngo teaho, manzhi, a kale, a so ngo fhelelaho, a no khakhisa kana o wanwaho lu si lwa mulayo;
- 6.5.3.2.4 u tshinyadza kana u thutha rekhodo ya mafhungo a vhune a muṇe wa data dzine mudziavhuḁifhinduleli ha tshe na maanḁa a u vhea
- 6.5.3.3 Mudziavhuḁifhinduleli a nga hana u bvisela khagala mafhungo a vhune o humbelwaho, u ya nga maga a u hana u swikelela rekhodo sa zwe a sumbedzwa kha phara 19.4 i re afho fhasi.

6.5.4 Mulayo wa U tŭtŭwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo wa vhu 3 wa 2000

- 6.5.4.1 Muŭwe wa milayo u ne wa tea u dzielwa nŭha musu vha tshi khou sedza u swikelela mafhungo ndi Mulayo wa U tŭtŭwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo (**PAJA**). **PAJA** u ita uri pfanelo ya maitele a vhulanguli i vhe lwa mulayo, yo teaho nahone hune maitele a hone a vha kwao na pfanelo ya u tou űwala zwiitisi zwa maga a vhulanguli sa zwe zwa anganyelwa nga tshiteűwa 33(2) tsha Ndayotewa.⁶
- 6.5.4.2 U ya nga tshiteűwa 5(1) tsha **PAJA** muthu muŭwe na muŭwe ane pfanelo yawe yo kwamea zwinzhi nahone nga nŭila i no vhavha nga maitele a vhulanguli, u tea u humbela vhulanguli u mu fha zwiitisi hu saathu u fhira maŭuvha 90 nga murahu ha musu o űvha nga maga ayo kana tshifhinga tshi pfadzaho tsha u lavhelelwa uri u tea u vha a tshi űvha nga nga maga ayo. Mulanguli ane khumbelo yo itwa khae u tea u fhindula hu saathu u fhira maŭuvha a 90 ngamurahu ha musu o wana khumbelo, u tea u fha muthu onoyo zwivhangu zwi no pfadza zwa maga a vhulanguli nga u tou űwala.

7. U THOMIWA HA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO

- 7.1 U vhona uri hu tŭtŭwedzwe na u khwinisa zwipikwa zwa **PAIA**. U itela u tŭtŭwedza na u khwinisa zwipikwa zwa **PAIA**, u itela u thoma u shuma ha pfanelo ya u swikelela mafhungo nga nŭila ine ya ita uri muthu a wane rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe nga nŭila yo leluwaho, zwi sa űuri nga nŭila yo leluwaho, Vhulanguli ha mafhungo ('Vhulanguli') ho thomiwa u ya nga tshiteűwa 39 tsha **POPIA**.
- 7.2 U itela uri hu tevhele maitele a vhulanguli a sa konűi nahone a sa űuri musu hu tshi khou itwa khumbelo ya u swikelela mafhungo, u ita mbilahelo kha Vhulanguli na khothe zwi tea u vha zwi tshi tou vhofha.
- 7.3 **POPIA** i khwinisa mushumo wa **SAHRC** ho sedzwa maanűa a **PAIA**. U bva nga dzi 30 dza June 2021, mishumo yoűhe ya **SAHRC**, sa zwe zwa dodombedzwa kha **PAIA**, i űo netshedzwa Vhulanguli, vhune ha dovha hafhu ha vha na maanűa a u kombetshedza o engedziwaho.
- 7.4 Naho **SAHRC** i tshi űo isa phanda na u ita mushumo wayo nga u angaredza wa vhuűifhinduleli kha ndayotewa wa u tŭtŭwedza, u tsireledza na u űola pfanelo dzi re kha Mulayotibe wa Pfanelo, **SAHRC** na Vhulanguli vha űo shumisana.

⁶ Muthu muŭwe na muŭwe ane pfanelo dzawe dzo kwamea nga maga a vhulanguli u na pfanelo ya u űewa zwiitisi nahone zwo tou űwaliwaho.

8. MUSHUMO WA VHULANGULU HA ZWA MAFHUNGO

- 8.1 Vhulanguli vhu na mushumo wa ndeme u ya nga **PAIA**. Vhulanguli ho fhiwa maanda nga **PAIA**, nga fhasi ha Tshipiḽa 4, Ndimā 1A na Tshipiḽa 5 na zwiḽwe zwipiḽa, u
- 8.1.1 tsireledza pfanelo ya u swikelela mafhungo na u thusa tshitshavha kha u shumisa **PAIA** nga ḽḽila ine zwi a konadzea u ita nga u ralo.
- 8.1.2 u ḽola na u vhona uri **PAIA** i khou shumisiwa nga zwiimiswa zwa tshitshavha na zwaphuraivethe (hune zwi katela u ḽuḽuwedza ḽḽila dza khwine dza u vhona uri mafhungo a ya wanala tshifhinga tshoḽhe.) u ḽuḽuwedza
- 8.1.3 u ita themendelo u itela u khwaḽhisa **PAIA**, na
- 8.1.4 U vhiga nga ḽwaha Phalamenndeni
- 8.2 Tshiteḽwa 77C(1) na (2) tsha **PAIA** fha mbetshelwa dza maanda, vhuḽifhinduleli na mishumo ya Vhulanguli, kha -
- 8.2.1 U sedzulusa mbilahelo yo itwaho na Vhulanguli nga ḽḽila dzo randelwaho;
- 8.2.2 u fhirisela mbilahelo kha Komiti ya Khwaḽhisedzo ya Vhutevhedzeli ye ya thomiwa u ya nga tshiteḽwa 50 wa **POPIA**; kana
- 8.2.3 and u dzia tsheo, u ya nga tshiteḽwa 77D, ya u thusa u dzhia maga kha mbilahelo kana, musi mulandu u tshi nga ḽoḽa maḽwe maga u ya nga mbilahelo, na
- 8.2.4 U shuma, he zwa tea, sa mukonanyi u ya nga yeneyo mbilahelo hu tshi khou tevhedzwa maga o randelwaho.
- 8.3 Vhulanguli vhu nga , ho sedzwa tshiteḽwa 77H(1) tsha **PAIA**, nga hone vhuḽe kana nga khumbelo nga, kana ho imela muofisiri wa mafhungo kana ḽhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe kana muthu muḽwe na muḽwe u ita ḽhoho ya u ḽhaḽhuvha arali tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi tshi khou tevhedza ngauangaredza na mbetshelwa dza **PAIA** ho sedzwa mbekanyamaitele na maitele a u shuma dzazwo.
- 8.4 Vhulanguli ho ḽewa maanda, u ya nga tshiteḽwa 77F tsha **PAIA**, u shumisa maitele nga ḽḽila ya khwinesa u lwela u swikelela thandululo ya mbilahelo, arali zwi tshi vhone u bva kha mbilahelo kana dziḽwe phindulo dzo tou ḽwalwaho dzi no elana na zwenezwo uri zwi a konadzea u tandulula mbilahelo. Hezwi zwi amba uri Vhulanguli vhu nga thusa vhathu u tandulula phambano dzavho, arali hu na mbilaelo yo iswaho kha vhulanguli, nga nda ha musi vho tou dzia tsheo nga vhone vhane u ita ḽhaḽhuvho, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 8.3 ire afho ḽḽha.

9. U ITA KHUMBELO YA REKHODO

Kha vha sedze tshati ya maga a maitele kha phara 27 ire afha fhasi, nga ha uri vha nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo hani.

9.1 U thoma: **Bugupfarwa (Manyuwa) ya PAIA**

- 9.1.1 Naho iyi Nyendedzi yo gandiswa u itela u thusa tshitshavha u bva kha masia othe u shumisa pfanelo yavho ya ndayotewa ya u swikelela mafhungo, hu na zwiñwe zwiko zwa mafhungo zwine zwa nga thusa vho muthu kha u ita khumbelo ya rekhodo. **PAIA** i toa uri zwiimiswa zwatshitshavha zwothe, na zwiimiswa zwa phuraivethe, zwi ite na Bugupfarwa ya **PAIA** na u ita uri i wanale⁷.
- 9.1.2 Nyendedzi ya **PAIA** ndi tshithu tsha u thoma tshine tsha tea u vhaliwa musi muthu muñwe na muñwe a saathu u dzhia maga a u swikelela mafhungo kana rekhodo dza tshiimiswa tshenetsho,
- 9.1.3 Kha vhuvha hayo ha mutheo, Nyendedzi ya **PAIA** ndi ya ndeme u itela u:
 - 9.1.3.1 sedza mbumbo ya rekhodo ine ya nga vha yo no vha hone ha vha hu si na thodea ya u ita khumbelo ya **PAIA** ya foma
 - 9.1.3.2 Pfesesa uri vha nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo a re ne tshiimiswa nga ndila de.
 - 9.1.3.3 swikelela zwidodombedzwa zwa vhumani zwo teaho zwa muthu ane a thusa tshitshavha u swikelela rekhodo dzine vha khou dzi toa.
 - 9.1.3.4 divha maga a u thivhela a re hone tshiimswani tshine rekhodo dza khou humbelwa khatsho musi hu saathu u kwamiwa Vhulanguli kana Khothe;
 - 9.1.3.5 divha thalutshedzo dza tshumelo dzi re hone kha mirado ya tshitshavha u bva kha tshiimiswa na uri vha nga swikelela nga tshumelo idzo;
 - 9.1.3.6 divha arali tshiimiswa tshi tshi nga kona u vha netshedza mafhungo a vhone, ndivho ya u netshedza mafhungo a vhone na thalutshedzo ya khethekanyo ya vhatodi wa data kathihi na ya mafhungo kana khethekanyo ya mafhungo a re na vhumani zwo;
 - 9.1.3.7 divha arali tshiimiswa tshi na pulane ya u fhirisela kana u netshedza zwidodombedzwa zwa vhone nda ha Riphabuliki ya Afrika Tshipembe,

⁷ Tshiterwa 14 na Tshiterwa 51 tsha PAIA

- 9.1.3.8 Divha arali tshiimiswa tshi na maga a tsireledzo o fanelaho u vhona uri mafhungo ane a khou a tshimbidza ndi a tshiphiri, ndi one nahone tshi nao.

9.2 Bugupfarwa dza PAIA vha nga dzi wana ngafhi?

9.2.1 Bugupfarwa ya PAIA ya zwiimiswa zwa tshitshavha

- 9.2.1.1 Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi tea u ita uri bugupfarwa ya PAIA i vhe hone nga ndila yo leluwaho nahone nga nyambo dzi ne dza nga swika tharu⁸.

9.2.1.2

Nahone, vha tea u ita uri khophi dza Bugupfarwa ya PAIA dzi vhe hone nahone nga mahala, nga nda ha musu ho humbelwa khophi yo tou gandiswaho

9.2.1.2.1 kha lubivhisialwa tshiimiswa tsha tshitshavha;

9.2.1.2.2 ofisini khulwane ya tshiimiswa tsha tshitshavha uri i kone u vhaliwa nga tshitshavha nga tshifhinga tsha mushumo;

9.2.1.2.3 arali muthu a tshi khou toga khophi yo gandiswa, tshiimiswa tsha tshitshavha tshi tea u ita khophi, fhedzi tshi nga humbela mbadelo dzi no pfadza dza u ita khophi iyo.

9.2.1.3.4 Kha Vhulanguli arali vho i humbeliwa

9.2.2 Bugupfarwa ya zwiimiswa zwa phuraivethe

- 9.2.2.1 Zwiimiswa zwa phuraivethe zwi tea u ita uri bugupfarwa ya PAIA⁹ i vhe hone nga ndila yo leluwaho nahone a hu na thodea ya uri i vhe hone nga nyambo dzi no fhira nthihi, kana nga luambo lwo tiwaho, fhedzi hu tshutshedzwa uri bugupfarwa dza zwiimiswa zwa phuraivethe dza PAIA dzi vhe nga luisimane. Arali tshiimiswa tshi khou netshedza tshumelo vhunzhi ha vathu vha so ngo wanaho pfunzo ya foma, hu tshutshedzwa uri bugupfarwa ya tshiimiswa tshenetsho i tea u vha vho na nga luwe luambo lwa tshiofisi.

- 9.2.2.2 Nahone, vha tea u ita uri khophi dza Bugupfarwa ya PAIA dzi vhe hone nahone nga mahala¹⁰, nga nda ha musu ho humbelwa khophi yo tou gandiswaho

9.2.2.2.1 kha lubivhisialwa tshiimiswa tsha phuraivethe

9.2.2.2.2 fhethu ha ndeme ha u shumela ha tshiimiswa tsha phuraivethe uri i kone u vhaliwa nga tshitshavha nga tshifhinga tsha mushumo;

⁸ Tshitenwa 14(1) tsha PAIA

⁹ U ya nga tshitenwa 51 tsha PAIA

¹⁰ Tshitenwa 51(3) tsha PAIA

9.2.2.2.3 arali muthu a tshi khou tōda khophi yo gandiswa, tshiimiswa tsha phuraivethe tshi tea u ita khophi, fhedzi tshi nga hambela mbadelo dzi no pfadza dza u ita khophi iyo.

9.2.2.2.4 Kha Vhulanguli arali vho i humbeliwa

9.2.3 Minista wa Tshumelo ya Vhulamukanyi na Ndayotewa vha na maanda u rula¹¹ zwiñwe zwa zwimiswa zwa phuraivethe kana khethekanyo dza zwimiswa zwa phuraivethe vhudifhinduleli ha ita bugupfarwa. U bva zwino u swika nga dzi **31 dza Nyendavhusiku 2021**, minista vho rula zwiimiswa¹² zwothe zwa phuraivethe nga nnda ha khamphani inwe na inwe ine -

- (a) a si khamphani ya phuraivethe sa zwe zwa taluswa kha tshitenwa 1 tsha Mulayo wa Dzikhamphani,wa 2008 (Mulayo 71 wa 2008)
- (b) ndi khamphani ya phuraivethe sa zwe zwa taluswa kha tshitenwa 1 tsha Mulayo wa Dzikhamphani,wa 2008 (Mulayo 71 wa 2008) une wa shuma kha sekhithara inwe na inwe ye ya bulwa kha kholumu ya u thoma ya shedulu ya Ndivhadzo iyi nahone -
 - (i) i na vhashumi vha 50 kana vha no fhira mishumoni yavho; kana
 - (ii) i tshi ita masheleni nga nwaha ane a lingana na kana u fhira mbalo yo teaho yo buliwaho kha kholumu 2 kha thebulu i re afho fhasi,

U bva kha u ita bugupfarwa ye ya anganyelwa kha tshitenwa 51(1) tsha Mulayo wo ambiwaho u thoma u swika miñwedzi ya rathi(6) u bva dzi **1 dza Fulwana u swika dzi 31 dza Nyendavhusiku 2021:-**

Nḁowetshumo	Mbuelo dza Nwaha
Vhulimi	R 6 million
Zwa migodi na vhubwa matombo	R 22.5 million
Zwa Mamaga	R 30 million
Zwa Muḁagasi, Gese na Maḁi	R 30 million
Zwa Vhufhaṁi	R 15 million
Tshumelo dza Tshitshavha, dzo Khetheaho na dza vhuṁe	R 45 million
Holosele ya u vhambadza, Mazhendedzi a zwa Vhuvhambadzi na Tshumelo dza vhushumisani	R 75 million
Zwandisedzo ya Zwiḁiwa, Vhudzulo na mañwe makwevho	R 15 million
Vhuendi, U vhulunga thundu na Vhudavhdzani	R 30 million
Tshumelo dza Masheleni na Vhubindudzi	R 30 million
Tshumelo dza Tshitshavha, dzo Khetheaho na dza vhuṁe	R 15 million

¹¹ Tshitenwa 51(4) Tsha PAIA

¹² Gazethe ya Muvhuso ya: 39504, ya dzi 11 dza Nyendavhusiku 2015

- 9.2.4 U ya nga ndeme ya tshoḁea dza mulayo dza u ita bugupfarwa ya **PAIA**, nga maanda khwiniso ¹³ya tshiteḁwa 51 tsha **PAIA** (we wa thoma u shuma nga dzi 30 dza Fulwi 2021), hune ho engedzwa phimo ya mafhungo ane a tea u katelwaho kha bugupfarwa u itela u katela mafhungo a re na vhushaka na **PAIA**, zwiimiswa zwa phuraivethe a zwi tsha ḁo rulwa vhuḁifhinduleli ha u ita bugupfarwa ya **PAIA**. Ngauralo u bva nga dzi **1 dza Phando 2022** tshiimiswa tshinwe na tshinwe tsha phuraivethe kana tsha tshitshavha tshi tea u vha tshi na bugupfarwa yatsho, sa zwe zwa randelwa nga phara 9.2.2.2 ire afho nṱha.
- 9.2.5 U rulwa ha khamphani dza phuraivethe kha vhuḁifhinduleli ha u ita bugupfarwa ya **PAIA** a zwi ruli khamphani dza phuraivethe dzenedzo kha u tevhedza **PAIA**. Hezwi zwi amba uri muthu muḁwe na muḁwe a nga rumela khumbelo ya u swikelela mafhungo na kha zwiimiswa zwa phuraivethe zwo rulwaho. U rulwa zwi tou amba uri khamphani dzenedzo a dzi tei u ita bugupfarwa ya **PAIA**.
- 9.2.6 Kha vha humbule vho, uri a zwiimiswa zwoṱhe zwa phuraivethe zwine zwa vha dzikhamphani, sa vhunga ṱhalutshedzo ya tshiimiswa tsha phuraivethe i tshi katela na muthu o fhiwaho maanda nga mulayo, mubindudzi woga na vhuḁarisani. Fhedzi, ndi zwa ndeme uri vha sedze lubuvhisia lwavho sa vhunga dziḁwe Khamphani dzi tshi ita bugupfarwa ya **PAIA** hu si ndavha na tshivhalo tsha vhashumi kana mbuelo dza ḁwaha.
- 9.3 u aḁadza lu si lwa khombekhombe na u wanala ha dziḁwe rekhodo lwa othomethikhi
- 9.3.1 Dzurekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi ndi rekhodo dzine tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tsha ḁo dzi ṅetshedza hu si na tshoḁea ya uri muitakhumbelo a rumele khumbelo ya **PAIA** (nga maḁwe maipfi, muthu a nga dzi humbela a songo thoma a ḁadza Fomo 2)
- 9.3.2 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha nnyi na nnyi u tea, ho sedzwa tshiteḁwa 15(1) tsha **PAIA**, u ita uri mutevhe kana khethekanyo dza rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi u wanale, sa zwe zwa randelwa kha phara 9.3.4 i re afha fhasi.
- 9.3.3 Rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi dza tshiimiswa tsha phuraivethe dzi nga dovha dza itwa uri dzi wanale, u ya nga tshiteḁwa 52(1) tsha **PAIA**, fhedzi hu si lwa khombekhombe u ya nga phara 9.3.4 ire afho fhasi.
- 9.3.4 ṱhalutshedzo ya khethekanyo ya rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi i tea u vha hone
- (a) kha Vhulanguli ha Zwamafhungo;
 - (b) kha lubuvhisia lwa tshiimiswa; na
 - (c) u itela uri i kone u vhaliwa dziofisini dza tshiimiswa tshenetsho nga tshifhinga tsha mushumo.

¹³ Tshiteḁwa 110 tsha POPIA

- 9.3.5 Kha vha dzhie le nzele uri Vhulanguli vhu do netshedza thlutshedzo ya khethekanyo ya rekhodo dzi no wanala lwa othomethikhi dza tshiimiswa tsha nnyi na nnyi kha luvhiswa lwavho.
- 9.3.6 Mutevhe uyu u katela rekhodo dzine dza nga todea uri dzi vhe hone nga minwe mulayo, kana dzinwe rekhodo dzine tshiimiswa tsha khetha u dzi katela. U itela u thivhela u tevhela maga a tshiofisi a **PAIA** a u humbela, muitakhumbelo u tsivhudzwa u sedza bugupfarwa ya **PAIA** ya tshiimiswa tsha toda rekhodo dzine dza wanala kha mutevhe wa dza rekhodo dzi no wanala lwa othomethiki, muthu uyo a nga humbela u tendelwa u dzi swikelela fhedzi a so ngo dadza fomo 2 ya **PAIA**.
- 9.3.7 Mulayo wa U netshedzwa Masheleni Lihoro la Polotiki wa 6 wa 2018 wo disa dzinwe dza tshanduko nga kha **PAIA**, hune thoho dza mahoro a polotiki dzi lavhelelwa u rekhoda na u vhulunga rekhodo dzothe nda ndambedzo dza phuraivethe, dzine dza nga kona u bviselwa khagala hu so ngo itwa khumbelo ya **PAIA**.

10. ZWIDODOMBEDZWA ZWA VHUṬUMANI ZWA VHAOFISIRI VHA ZWAMAFHUNGO

- 10.1 Naho zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Vhaofisiri vha Zwamafhungo zwa tshiimiswa tsha tshitshavha zwi tshi tea u gandiswa kha bugu ya nomboro dza thingo inwe na inwe, u ya nga tshitenwa 16 tsha **PAIA**, Vhulanguli vhu na zwidodombedzwa zwo tiwaho zwa Vhaofisiri vha Zwamafhungo vhothe (ho katelwa Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo, a re hone u ya nga tshitenwa 17 na 56 tsha **PAIA** na **POPIA**) zwo nwaliswaho u ya nga tshitenwa 55(2) tsha **POPIA**.
- 10.2 U wana zwidodombedzwa zwa vhuṭumani kanzhi zwi tshi a vha tshipiḡa tsha thaidzo ya u ita khumbelo ya **PAIA**, ngauri vhuḡifhinduleli vhu shanduka tshifhinga tshothe kha sekhihara dza tshitshavha na bugupfarwa dza vha dzi so ngo khwiniswa, fhethu ha u thoma u wana zwidodombedzwa hu tea u vha nga ngomu ha Bugupfarwa ya **PAIA**. Fhedzi arali muitakhumbelo a si nga si kone u wana bugupfarwa, a nga thusalea nga u tea u founela switshibodo ya tshiimiswa u humbela zwidodombedzwa zwo teaho.
- 10.3 Kha mimasipala, Dzangano la Mivhusoyapo la Afrika Tshipembe (**SALGA**) i vhea zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Mimasipala yothe kha linki i tevhelaho: <http://www.salga.org.za/Municipalities%20MCD.html>
- 10.4 Vhudavhidzani ha muvhuso vhu a netshedza vho zwidodombedzwa zwa lushaka na zwa vunḡu khathihi na zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa Mabindu a Muvhuso nga fhasi ha linki hei: <https://www.gov.za/about-government/contact-directory>. Vhaelelwe tshifhinga tshothe uri tshutshedzo ya Muofisiri wa Zwamafhungo i do thusa u divha uri ndi zwidodombedzwa zwa nnyi zwi no todea u kona u divha Muofisiri wa Zwamafhungo.

11. MAITELE A U ITA KHUMBELO YA MAFHUNGO

11.1 Fomo ya u ita khumbelo

11.1.1 Khumbelo ya u swikelela mafhungo inga itwa kha zwiimiswa tsha tshitshavha khathihi na zwa phuraivethe.

11.1.2 **PAIA** i tōda uri arali vha tshi khou ita heneyo khumbelo, vha tea u isa khumbelo l kha fomo yone a (fomo hedzi dzo randelwa nga Vhulanguli). Hu na fomo mbili dzine vha nga dzi shumisa u swikelea mafhungo.

Fomo 2	Fomo 4
Iyi vha nga i shumiswa fhedzi arali vha tshi khou ita khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe	Fomo iyi i nga shumiswa fhedzi arali vha tshi khou tōda u isa khaṭhululo ya nga ngomu tshiimswani kha tsheo dzedza dzhiwa nga Vhaofisiri vha Zwamafhungo kana Vhafarisa vhaofisiri vha Zwamafhungo vha Lushaka, Vundu na Sia la Muvhuso Wapo vhane ndi vhone vhane vha ita khaṭhululo ya tshiimswani.

11.1.3 Fomo idzi vha nga dzi wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli kha <https://www.justice.gov.za/infoereg/>

11.2 U dzhia tsheo ya uri khumbelo ya mafhungo ndi ya mafhungo o farwaho nga tshiimiswa tsha phuraivethe kana tsha tshitshavha

11.2.1 Tshiimiswa tsha tshitshavha tshi ita mushumo wa tshitshavha u fana na u netshedza mudagasi kana madi tshitshavhani, Ngauralo, tshiimiswa tsha tshitshavha sa Muhasho wa Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Wapo - hu katelwa mabindu a muvhuso kana Zwimiswa zwa Muvhuso u fana na Vhulanguli, Eskom, kana PRASA, fhedzi, phambano i tea u itwa ho sedzwa tshiimiswa tsha tshitshavha u itela ndivho ya u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimswani, ine i vha yo sedza Muvhuso wa Lushaka, Vundu na Muvhuso Wapo.

11.2.2 Tshiimiswa tsha phuraivethe tshi ita mushumo wa phuraivethe. Tshiimiswa tshenetsho (tshine tsha nga vha muthu) tshi ita zwamakwevho, u vhubindudzi kana zwa phurofesheni. Ndi zwa ndeme uri musi muthu a tshi khou rumela khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha phuraivethe a taluse uri ndi ifhio pfanelo ine a khou i tsireledza kana u i shumisa nga u humbela ayo mafhungo. U ya nga mafhungo o fariwaho nga muthu Vho Streicher JA vha zwi pendela nga hei ndila, kha **Kansele ya Masipala wa Cape Metropolitan v Metro Inspection Services (Western Cape) CC na vhaṅwe**¹⁴,

¹⁴ 2001 (3) SA 1013 (SCA) phara 28 kha 1026F–G

Mafhungo a nga tōdiwa fhedzi u itela u a shumisa kana u tsireledza pfanelo arali a tshi nga thusa kha u shumisa kana u tsireledza pfanelo. Vha dovha hafhu vhari, u itela u khwaṭhisedza u swikelea mafhungo ho sedzwa tshitenwa 32, muitakhumbelo u tea u sumbedza uri ndi pfanelo lifhio ine a khou i shumisa kana u tsireledza nga mafhungo ane a khou a tōḁa, na uri mafhungo ayo a ḁo thusa nga ndila ḁe shumisa kana u tsireledza pfanelo iyo”.

- 11.2.3 Tshinwe tshifhinga u fhindula mbudziso ya uri rekhodo ndi ya tshitshavha kana ya phuraivethe zwi a konḁa nahone tshitshavha tshi tsivhudzwa uri tshi tōḁe tsivhudzo ya mulayo. Sa tsumbo, arali tshiimiswa tsha tshitshavha tsha thola tshiimiswa tsha phuraivethe u netshedza dziṅwe dza tshumelo tsho tshi imela, u fana na u dzhenisa mitha wa maḁi kha zwiṅwe zwa zwitshavha, u swikelela nomboro ya mitha wo dzheniswaho, naho mafhungo ayo o farwa nga tshiimiswa tsha phuraivethe, a ḁo dzhiwa a mafhungo a tshiimiswa tsha tshitshavha.
- 11.3 Muthu a nga ṭalutshedza nga ndila de pfanelo ine a khou lavhelela u l tsireledza?
- 11.3.1 Musi muthu a tshi khou ṭalutshedza uri ndi pfanelo ine ifhio ine a khou lavhelela u l tsireledza musi a tshi ita khumbelo kha tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu ha livhisi kha pfanelo ya u swikelea mafhungo. Muthu u tea u ṭalutshedza uri rekhodo ine a khou i tōḁa nahone i khou tōḁea nga ndila ḁe u itela uri a kone u tsireledza, kana u shumisa, iṅwe ya pfanelo. Hezwi zwi nga katela pfanelo dzine dzi sa tou vha pfanelo dza ndayotewa.
- 11.3.2 U itela u tsireledza pfanelo yawe ya zwa mupo nga kha mishumo ya vhumavhelesi, muthu tshiṅwe tshifhinga a nga tōḁa pulane khulwane u bva kha khamphani ine i khou sumbedza i tshi nga ita levele dza u tshikafhadza mupo kha tshitshavha, Muthu a nga tōḁa rekhodo dzine dza nga mu thusa u ḁivha arali a na pfanelo ya u ita mbilo ya milandu ya vhadzulapo kha tshiimiswa.
- 11.3.2.1 Zworalo kha vha ṭaluse pfanelo ine vha khou lavhelela u i tsireledza na u l shumisa, vha ovhe hafhu vha;
- 11.3.2.2 ṭalutshedze zwi khagala uri ndi ngani rekhodo ine vha khoi humbela zwi zwa vhuṭhogwa uri i wanalee u thusa muthu kha pfanelo yeneyo.
- 11.3.3 Nga ndivhanyo, musi hu tshi rumela khumbelo ya **PAIA** kha tshiimiswa tsha tshitshavha, muthu ha ngo tea u vha e na tshiitisi tsha u ita khumbelo ya mafhungo eneo.

12. NDI NNYI ANE A NGA ITA KHUMBELO YA PAIA?

- 12.1 Muthu muṅwe na muṅwe, a nga vha muthu wa Afrika Tshipembe kana a si muthu wa Afrika Tshipembe, u a tendelwa u ita khumbelo nga fhasi ha mulayo wa **PAIA**. Muitakhumbelo a nga vha muthu kana tshiimiswa zwi re na maanda lwa mulayo.

12.2 tshiimiswa tsha tshitshavha tshi dzhiwa sa tshiimiswa tshi re na maanda lwa mulayo nahone tshi nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo dzi re na tshiimiswa tsha phuraivethe, fhedzi arali tshiimiswa tsha tshitshavha tshi -

12.2.1 tshi khou shuma tshi tshi khou itela madzangalelo a tshitshavha.

12.2.2 Tshi khou toda rekhodo itela u shuma kana u tsireledza pfanelo inwe na inwe hu so ngo katelwa dza tshiimiswa tsha tshitshavha.

12.3 Nga fhasi ha **PAIA** muitakhumbelo a nga si ite khumbelo ya u swikelela rekhodo, dza tshiimiswa tsha tshitshavha, dzine dza vha na mafhungo a vhone a muitakhumbelo kha tshiimiswa tsha nnyi na nnyi, ¹⁵fhedzi muitakhumbelo kana mune wa data anga, ho sedzwa tshitenwa 23(1)(b) tsha **POPIA** humbela u bva kha mudziavhudifhinduleli rekhodo kana thalutshedzo ya mafhungo a vhone nga ha mune wa data o farwaho nga mudzhiavhudifhinduleli. Hezwi zwi amba uri muthu mune na mune a nga ita khumbelo ya u swikelela mafhungo a vhone awe o farwaho nga tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe musi o netshedza zwidodombedzwa zwa vhone zwi no fusha. Mafhungo a vhone ane muitakhumbelo a nga a humbela u bva kha mudzhiavhudifhinduleli a nga katela mafhungo a vhone a vathu vha vhuraru vhothe, kana khethekanyo dza vathu vha vhuraru, vane vha vha, vhe vha vha vha, tshi kona u swikelela mafhungo.

12.4 U ya nga tshitenwa 50(1) tsha **POPIA**, muthu mune na mune a nga ita khumbelo ya u swikelela rekhodo, dza tshiimiswa tsha phuraivethe, dzine dza vha na mafhungo a vhone nga ha muhumbeli kana muthu ane a khumbelo i khou itelwa ene.

13. KHUMBELO I ISWA KHA NNYI?

13.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u tea u nanga Mufarisa (Vhafarisa) Muofisiri wa Zwamafhungo, vane vha do vhona uri rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha dzi a kona u swikelela nga ndila yo leluwaho. Naho izwi zwi sa tou vha thodea ho sedzwa tshiimiswa tsha phuraivethe nga fhasi ha **PAIA**, tshiimiswa tsha phuraivethe tshi nga nanga Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo sa zwe zwa bulwa afho ntha u ya nga tshitenwa 56 tsha **POPIA**.

13.2 Khumbelo ya u swikelela mafhungo, naho i tshi nga iswa kha Muofisiri wa Zwamafhungo, i nga iswa vho na kha Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Zwidodombedzwa zwa Mu(Vha)farisa Muofisiri wa Zwamafhungo zwi nga wanala kha bugupfarwa ya **PAIA** ya tshiimiswa tshenetsho kana kha Vhulanguli.

14. U DADZA HANI FOMO

14.1 Fomo 2 - Khumbelo ya u swikela mafhungo a zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwa phuraivethe:

14.1.1 U itela u dadza fomo ya **PAIA**, muthu u tea u netshedza zwidodombedzwa zwo linganaho u itea uri Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a konou u talusa rekhodo dzine muitakhumbelo a khou dzi toda.

¹⁵ Tshitenwa 11(2) tsha PAIA

14.1.2 Milayo ya **PAIA** i talusa fomo ine ya tea u shumiswa, ine ya tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa.

14.1.3 Vhahumbeli vhané vha sa kone u vhala kana u nwala vha nga ita khumbelo nga u tou amba na Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa, ane u do dzhia vhudifhinduleli ha u dadza fomo 2 o imela muitakhumbelo. Fomo ya zwino l do toda vha tshi dadza zwiteŋwa zwi tevhelaho:

Mafhungo a no khou toda	Thalutshedzo
Zwidombedzwa zwa tshiimiswa tsha tshitshavha/phuraivethe	Tshiteŋwa itshi tshi tea u vha na imeili kana nomboro ya fekisi ya Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo.
Zwidombedzwa zwa muthu a no khou toda rekhodo	Hezwi zwi tea u vha na mafhungo o linganaho nga ha muitakhumbelo u itela uri zwi leluwe vhukuma u wana muitakhumbelo ,ho katelwa zwidombedzwa zwa vhumani zwa muitakhumbelo: diresi, imeili, fekisi na/nomboro ya lutingo ya Afrika Tshipembe. Hu dovha hafhu ya humbela nomboro ya basa u itela u khwaŋhisedza zwidombedzwa zwa vhuŋe zwavho. Arali vha vha tshi khou humbela mafhungo vho imela muŋwe muthu, vha tea u ŋea vhuŋanzi ha tshiimo tshine vha khou ita khumbelo vhe khatsho (“sa muthu o ŋewaho thendelo”)
Zwidombedzwa zwa rekhodo ine ya khou humbeliwa	Kha vha ŋetshedze zwidombedzwa zwa rekhodo ine ya khou toda u swikelela, ho katela nomboro ya u talusa arali vha tshi i qivha u itea uri rekhodo i wanale. Arali tshipida tsho fhiwaho tshi songo lingana, vha humbelwa u shumisa siaŋari la thungo vha li nambatedze kha fomo. Masiaŋari othe a nyengedzedzo a tea u sainiwa.)
Lushaka lwa rekhodo	Afha hu tea u vha na mafhungo o linganaho u ita uri zwi leluwe zwavhuqi u i talusa. Arali tshipida tsho fhiwaho kha fomo tshi songo lingana u fheledza mafhungo, vha humbelwa u shumisa siaŋari la nyengedzedzo lo tou thaiphiwa kana lo tou nwaliwaho u fha zwiŋwe

Mafhungo a no khou tōḁiwa Thalutshedzo

zwidodombedzwa vha li nambatedze kha fomo nahone siatari liḁwe na liḁwe la nyengedzedzo li tea u vha lo sainiwa. Sa tsumbo, vha nga dzhenisa tshipiḁa u bva kha ripoto, kana tshitori tsha mafhungo tshine tsha vha na talusa rekhodo ine vha khou l tōḁa. I a vha tendela u dzhenisa nomboro talusa arali vha nayo.

Mbadelo

Tshiimiswa , tshine muitakhumbelo a khou tōḁa u isa khumbelo ya u swikelela rekhodo , ho katelwa rekhodo dzi re na mafhungo awe a vhuḁe , tshi nga humbela uri a badele (mbadelo dza u swikelela) kana mbadelo dza diphosithi, fhedzi masheleni a tea u vha a si manzhi, ngauri mbadelo dzi tea u vha dzi no pfadza ho sedzwa vho na tshifhinga tsha u tōḁa na u dzudzanya rekhodo. Minista nga ḁḁivhadzo kha Gazethe vha nga rula u badela mbadelo dze dza ḁwalwa kha phara 51.1 i re afha fhasi.

Hu na tshikhala tsho dzudzanyiwaho tsha uri muitakhumbelo a sumbedze uri ndi ngani a tshi tenda uri u tea u sa badela mbadelo dziḁwe na dziḁwe. Zwiitisi zwi nga katelwa, sa tsumbo, uri a nga vha a sa shumi.

Fomo ya u swikelela rekhodo

Tshiteḁwa itshi tshi vha tendela sumbedza nga “X” ḁḁila ine vha khou tōḁa u swikelela ngayo rekhodo ngauri i ḁetshedzwa nga khophi yo gandiswaho ya rekhodo na/ kana fuleshi ḁiraivi (flash drive) / kana disiki ya khomphakhiti (compact disc drive)

ḁḁila ya u swikelela

Fhasi ha tshiteḁwa itshi hu tondwa vha tshi sumbedza luambo lune vha funa iri rekhodo i vhe i ngalwo (hezwi zwi nga si tou konadzea kha rekhodo dzoḁhe fhedzi vha tea u sumbedzisa).

ḁḁila ya u swikelela rekhodo i nga livhisa kha u hana u swikelela zwi tshi khou itiswa nga mbadelo dzi re ḁḁha. Sa tsumbo, arali muitakhumbelo a vha a tshi khou tōḁa mabambiri nga luambo lune a lu takalela, hu

nga badelwa mbadelo dza u isa mabambiri kha luambo lune a lu takalela. Fhedzi arali rekhodo i si ho nga luambo lune vha lu takalela, u swikelela hu nga tendelwa nga luambo lune rekhodo ya vha ngalwo. Nḁila ya u swikelela rekhodo inga katela u tou ya wa dzi sedzulusa nga iwe muḁe, rekhodo dzo rumelwaho nga fekisi, khorla kana poswo.

Nḁivhadzo ya tsheo ya khumbelo ya u swikelela

Tshikhala tsho netshedzwa u itela uri muitakhumbelo a ḁaluse nḁila ine a takalela u ḁivhadzwa ngayo tsheo ya u tendela kana u hana khumbelo. Muitakhumbelo a nga sumbedza sa tsumbo uri u tama u kwamiwa nga imeḁi kana nga luḁingo kana phindulo i tou posiwa kana i iswe khaye nga khorla.

Zwidodombedzwa zwa pfanelo ine ya khou shumiswa kana u tsireledzwa

Arali hu tshi khou humbela mafhungo u bva kha tshiimiswa tsha phuraivethe, muitakhumbelo u tea u ḁalusa “zwidodombedzwa zwa pfanelo ine a khou i shumisa kana u i tsireledza”. Afha u tea u sumbedza pfanelo ye a ḁi sendeka ngayo (sa pfanelo yawe ya u dzula kha vhupo ha mutakalo) na uri rekhodo ine a khou i humbela i ḁo mu thusa kha u shumisa, kana u tsireledza pfanelo yeneyo. U tea u sumbedza vhuḁumani vhukati ha rekhodo ine a i tōḁa na u shumisa kana u tsireledza pfanelo.

Mashudumavhi, muhumbeli ha koni u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe nga nḁila i no fana na ya tshiimiswa tsha phuraivethe, nga nḁa ha musi u sumbedza dzi (pfanelo) dzine a khou tōḁa u dzi tsireledza kana u dzi shumisa arali u swikela mafhungo zwa tendelwa. Hezwi zwi nga katela uri arali a swikelela rekhodo u ḁo kona u shumisa pfanelo yawe ya tsireledzo i no lingana na mbuelo ya mulayo¹⁶ nga u ita mbilo dza tshinyalelo ine a nga vha o dzi wana.

¹⁶ Tshiterwa 9(1) tsha ndayotewa ya Riphabuḁiki ya Afrika Tshipembe, Mulayo 108 wa 1996

14.1.4 Arali nga zwiitisi zwiñwe na zwiñwe khumbelo ya vha i sa tevhedzi milayo yo ñwalwaho afho ñtha, Muofisiri wa Zwamafhungo a nga si sokou hana khumbelo yavho, u tea u thoma a vha ñvhadza uri u khou ñoda u hana khumbelo a dovha a fha na zwiitisi.

15. MBADELO DZI NO BADELIWA

15.1 Nga u angaredza, mbadelo dzi tea badelwa u itela u ita khumbelo, khathihi na mbadelo dza u ñetshedza u swikelela rekhodo u ya nga khumbelo. Fhedzi hu na dziñwe khonadzeo dza u sa badela. Arali muitakhumbelo a ñewa thendelo ya u swikelela nahone a vha a so ngo rulwa kha u badela mbadelo dziñwe, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 15.2 ire afho fhasi, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe a nga ta mbadelo sa zwe dza tiwa kha ñdila dzi tevhelaho -

Kha vha dzhie le nzhele: Mutengo u no tea u badelwa u ya nga mbadelo dzo teaho kha Zwiimiswa zwa Tshitshavha kana Zwa Phuraivethe vha nga u wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli.

Thalutshedzo	
1	Mbadelo dza u ita khumbelo dzine dza tea u badelwa nga muitakhumbelo muñwe na muñwe
2	Fothokhophi kha siañari la A4
3	Khophi yo gandiswaho kha siañari la A4
4	Khophi i re kha tshivhumbeo tsha zwithu zwine zwa kona vhalea nga khomphyutha: (i) Flash drive (I tea u ñetshedzwa nga muitakhumbelo) (ii) Disiki (Compact disc) • Arali yo ñetshedzwa nga muitakhumbelo • Arali yo ñetshedzwa muitakhumbelo
5	U ñwala rekhodo dze dza vha dzi kha tshivhumbeo tsha u tou vhona nga siañari la A4
6	Khophi ya zwivhumbeo zwa u tou vhona
7	U ñwala rekhodo dze dza vha dzi kha tsha u tou thetshesela, nga siañari la A4
8	U ita khophi ya rekhodo ya u tou thetshesela kha: (i) Flash drive (I tea u ñetshedzwa nga muitakhumbelo) (ii) Disiki (Compact disc) • Arali yo ñetshedzwa nga muitakhumbelo • Arali yo ñetshedzwa muitakhumbelo
9	U ñoda na u dzudzanya rekhodo dzine dza khou tea u bviselwa khagala nga awara kana tshipiða tsha awara, hu so ngo katelwa awara ya u thoma, ine ya vha yone yo linganelaho kha u ñoda na u dzudzanya. U sa pfuka mbadelogute dza
10	Dibosithi: Arali tshifhinga tsha u ñoda tshi tshi pada awara dza 6.
11	U posa, imeiji kana iñwe ñdila ya u rumela nga kha inthanethe.

15.2 Muitakhumbelo ha tei u badela mbadelo dza u swikelela ¹⁷kha tshiimiswa tsha tshitshavha arali:-

15.2.1 A muthu muthihi ane a muholo wawe nga n̄waha , nga murahu ha zwine zwa t̄uswa zwo tendelwaho u fana na **PAYE** na **UIF** u fhasi ha **R14 712.00** nga n̄waha, kana

15.2.2 O mala nahone muholo wo t̄angana na wa mufarisi wawe, nga murahu ha zwine zwa t̄uswa zwo tendelwaho u fana na **PAYE** na **UIF** u fhasi ha **R27 192.00** nga n̄waha

15.3 Kha vha dzhie n̄zhele uri tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi nga ita khumbelo nga Fomo 4 kha Milayo, diposithi u bva kha muitakhumbelo, fhedzi arali vha tshi tenda uri mafhungo kana rekhodo ine ya khou humbelwa i nga dzhia tshifhinga tshi no fhira awara dza rathi(6) u t̄oda, fhedzi masheleni a dibosithi ha ngo tea u fhira n̄thihi kha tshararu tsha mbadelo dzo tiwaho.

16. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA THUSA NAA MUITAKHUMBELO U ITA KHUMBELO YA PAIA?

16.1 Mushumo wa Vhaofisiri vha Zwamafhungo kana Vhafarisa Vhaofisiri vha Zwamafhungo vha tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ndi, hu tshi khou sedzwa u tshimbidza khumbelo ya u swikelela dzirekhodo:

16.1.1 u t̄anganedza khumbelo ya **PAIA** kana ya **POPIA**

16.1.2 u tshimbidza maitele a u ita khumbelo kha tshiimiswa

16.1.3 u dzhia tsheo ya u tendela kana u hana khumbelo ya u swikelela rekhodo

16.1.4 u kwamana na muitakhumbelo (sa tsumbo vha nga t̄oda u vhudzisa muitakhumbelo zwiñwe zwa zwidodombedzwa kana vha nga t̄oda u humbela nyengedzedzo ya tshifhinga tsha u shuma na khumbelo etc.)

16.1.5 U tsivhudza muitakhumbelo nga ha mbuelo dza khumbelo yawe ya **PAIA**, tsivhudzo i tea, tsivhudzo i tea u itwa nga u t̄avhanya kha tshifhinga tshine tshi a pfadza fhedzi a hu ngo tea u fhira maḁuvha a 30 nga murahu ha u t̄anganedza khumbelo. Tshifhinga tsha u thoma tsha maḁuvha a 30 tshi nga engedzwa kha mañwe maḁuvha a sa fhiri 30 musa tsumbo, muitakhumbelo o tenda nyengedzedzo kana khumbelo i tshi t̄oda u tondiwa ha rekhodo dzine zwi nga si konadzee u fhedza u dzi t̄oda nga tshifhinga tsho tetshelwaho.

16.1.6 u netshedza muitakhumbelo zwiitisi zwa tsheo ya u hana u swikelela. Ndi zwa ndeme uri zwiitisi zwo fhiwaho zwa u hana zwi vhe zwi khagala na u dodombedzwa nahone hu tea u sumbedzwa na tshipiḁa tsho teaho tsha **PAIA** (kha vha sedze phara 19.4 ire afho fhasi, ho sedzwa maga a u hana u swikelela dzirekhodo¹⁸)

¹⁷ U ya nga Nḁivhadzo ya Muvhuso ya R991 ya 14 Tshimedzi 2005

¹⁸ Tshiteñwa 33 u swika 46 zwa PAIA

- 16.1.7 u divhadza vhathu vha vhuraru vho teaho; nga kha ndivhadzo ya maitele a muthu wa vhuraru u ya nga tshitehwa 47 tsha **PAIA**; na
- 16.1.8 Arali u swikelela dzi rekhodo zwo tendelwa, u tea u fha muitakhumbelo khophi ya rekhodo
- 16.2 Musi a tshi khou divhadza muitakhumbelo nga ha tsheo, u tea hafhu u sumbedza dzihwe ndila dzi re hone na zwifhinga zwo teaho (ndila dzi re hone dza tshiimiswa tsha tshitshavha dzo fhambana na dza tshiimiswa tsha phuraivethe)
- 16.3 Mishumo na vhudifhinduleli ha nyengedzedzo ha Muofisiri wa Zwamafhungo na / kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo ndi izwo zwo tandavhuwaho kha Bambiri la Mashumele a Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Bambiri la Mashumele li wanala kha <https://www.justice.gov.za/infoereg/docs.html>
- 16.4 Ngauri mushumo Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo ndi u tshimbidza khumbelo dza u swikelela mafhungo, hezwi zwi amba uri vha na mishumo yo ya ho nga u fhambana kha avho vho u itaho khumbelo.
- 16.5 Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo vha tea u nea thuso nga mahala.
- 16.6 Muofisiri wa Zwamafhungo na/ kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha vha na mishumo i tevhelaho yo khetheaho:

Mishumo ya Muofisiri wa Zwamafhungo	Thalutshedzo
U thusa u dadza fomo	Muofisiri wa Zwamafhungo u te u nea thuso i no pfadza kha muitakhumbelo musu a tshi khou dadza fomo yawe, nahone a nga si hane fomo i so ngo dadzwaho ya fhelela nga ndani ha musu vho thusa, kana vho netshedza thuso iyo na thikhedzo kana thuso yo haniwa.
U netshedza mafhungo	Arali zwi tshi konadzea lu no pfadza, Muofisiri wa Zwamafhungo a nga netshedza muitakhumbelo na manwe mafhungo ane anga vha a na vhumani, naho a si ayo o humbelwaho.
U pfukisa khumbelo	Hoyu nga mushumo wa vhumogwa. Arali khumbelo ya PAIA yo itwa kha tshiimiswa tsha tshitshavha tshi si tshone,

Muofisiri wa Zwamafhungo u fanela u pfukisea khumbelo kha tshiimiswa tsha tshitshavha tshone **hu saathu u fhira maḍuvha a 14** o wana khumbelo nahone u tea u ḍivhadza muitakhumbelo nga u tou ḥwala u sumbedza izwo. Musi yo no pfukiswa, Muofisiri wa Zwamafhungo o teaho u tea u fha tsheo hu **saathu u fhira maḍuvha a 30**.

**U lengiswa ha u
netshedza**

Muofisiri wa Zwamafhungo a nga dzia tsheo ya u lengisa u netshedzwa rekhodo kha muitakhumbelo arali rekhodo i tshi ḍo anḍadzwa hu saathu u fhira maḍuvha a 90 kana arali rekhodo i tshi fanela u anḍadzwa lwa mulayo fhedzi ya vha i saathu u anḍadzwa.

- 16.7 Kha zwiimiswa zwoṭhe zwa tshitshavha kana zwa muvhuso, Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u netshedza muitakhumbelo afidafithi ire na zwidodombedzwa nga vhuḍalo kana khwaṭhisedzo ¹⁹arali a tshi khou balelwa u wana rekhodo kana a tshi tenda uri rekhodo a i ho nga u nea ḥdivhadzo ya uri rekhodo iyo a i ho kana a i khou wanala, a dovhe a sumbedze maga o dzhiwaho u i ṭoda.

17. THIKHEDZI I REA HONE U BVA KHA VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO U YA NGA PAIA NA POPIA

- 17.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha u na vhuḍifhinduleli ha u netshedza thikhedzo ²⁰i no pfadza nga mahala, sa vhunga zwi zwa ndeme u thusa muitakhumbelo kana muṇe wa data u tevhezela maitele a u swikelela sa zwe zwa sumbedzwa kha tshiteṅwa 18 tsha **PAIA** na tshiteṅwa 23 tsha **POPIA**.
- 17.2 Fhedzi, arali Muofisiri wa Zwamafhungo a balelwa u tevhezela mushumo, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 17.1 ire afho nṭha, muitakhumbelo kana muṇe wa data a nga ita mbilahelo na Vhulanguli nahone Vhulanguli nga murahu ha ṭhodisiso vhu nga netshedza Ḥdivhadzo ya u Kombetshedza i no fha ndaela Muofisiri wa Zwamafhungo u netshedza thikhedzo i no pfadza.
- 17.3 Vhulanguli nga ḥdila i no pfadza vhu nga, thusa muthu muṇwe na muṇwe a no khou ṭoda u shumisa pfanelo iṇwe na iṇwe yo anganyelwaho kha **PAIA** na **POPIA** ²¹arali ho humbelwa, nahone hezwi zwi katela u fha thikhedzo i no pfadza nga mahala , ngauri ndi zwa ndeme u thusa muitakhumbelo kana muṇe wa data u tevhezela maga a u swikelela o anganyelwaho kha zwiteṅwa 18 na 53 zwa **PAIA** na tshiteṅwa 23 tsha **POPIA**.
- 17.4 Zwi re afho nṭha zwi katela vho na u netshedza vhulivhisi (maga) a uri fomo ya u ita khumbelo ya u swikelela mafhungo i ḍadzwa hani wo imela muthu a sa koni u vhala kana a sa vhoni.

¹⁹ Tshiteṅwa 23(1) na 51(1) zwa PAIA

²⁰ Tshiteṅwa 19(1) tsha PAIA

²¹ Tshiteṅwa 83(3)(c) tsha PAIA

18. MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO A NGA ENGEDZA NAA TSHIFHINGA TSHO TIWAHO?

- 18.1 Maitele o sumbedziwaho na mutevhe wa zwifhinga zwa ndeme zwi no kwamea zwo netshedzwa kha muolo wa maitele a u ita khumbelo a **PAIA**, kha phara 27 ire afha fhasi. U sumbedza mutevhe wa zwifhinga ndi tshipiḁa tsha ndeme tsha **PAIA**, ngauri zwi khwaṁhisedza vhulanguli ha vhuḁi ha khumbelo dza u swikelela rekhodo.
- 18.2 Sa ndimuso, musi vho no rumela khumbelo yavho nga ṁḁila yone kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo, ane khumbelo i tea u iswa kana u fhiriselwa khae, u tea u fhindula nga tshifhinga tshi pfadzaho nahone **ha ngo tea u fhirisa maḁuvha a 30²²**. Fhedzi, Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe a nga humbela **nyengedzedzo nthihi nga maḁuvha a 30²³**.
- 18.2.1 arali khumbelo i ya mbalo khulwane ya rekhodo kana i tshi ṁoḁa uri hu ṁoḁiwe tshivhalo tshinzhi tsha dzirekhodo hune, arali hu si na nyengedzedzo, u ṁoḁa uhu hu nga khakhisa mashumele a ḁuvha nga ḁuvha a tshiimiswa tshenetsho;
- 18.2.2 arali khumbelo i tshi khou u ṁoḁa dzirekhodo kha ofisi ya tshiimiswa ine a i ho kha ḁoroboni yeneyo nahone zwi nga si konadzee u fhedza **hu saathu u fhira maḁuvha a 30**; na/kana
- 18.2.3 Zwi tshi khou ṁoḁa uri hu thome u kwamiwe vhaṁwe vhathu u itela u kona u thoma u shumana na khumbelo, zwi nga si konadzee u zwiita **hu saathu u fhira maḁuvha a 30**;
- 18.3 Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u ḁivhadza muitakhumbelo maano awe a u engedza tshifhinga tsho tetshelwaho tsha u thoma, a sumbedze tshifhinga tshine a ḁo engedza ngatsho, na zwiitisi zwa nyengedzedzo, a dovhe a ḁivhadze muitakhumbelo pfanelo dzawe dza u -
- 18.3.1 ita khaṁhululo na maandḁalanga o teaho
- 18.3.2 u ita mbilahelo na Vhulanguli;
- 18.2.3 u thoma maitele a khothe a u lwa na nyengedzedzo arali zwo fanela.
- 18.4 Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u dovha hafhu a ḁivhadza muitakhumbelo nga ha maitele a pfanelo iṁwe na iṁwe yo bulwaho afho ṁṁha kha ṁḁivhadzo²⁴.

19. PHINDULO YA KHUMBELO YA MAFHUNGO

- 19.1 I ṁaluswa sa mulayo une wa ita uri vhadzulapo vha ḁivhe nga muvhuso wavho. Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi a ṁoḁea uri zwi bwisele khagala mafhungo maṁwe na maṁwe a ṁoḁeaho nga fhasi ha **PAIA** nga ṁṁḁa ha musi a fhasi ha **tshithihi tsha izwi zwa 12 zwo vhetshelwaho thungo** kana hu na zwiitisi zwa uri ndi

²² Tshiteriwa 25(1) tsha PAIA

²³ Tshiteriwa 26(1) tsha PAIA

²⁴ Tshiteriwa 26(3) tsha PAIA - ṁḁivhadzo ya nyengedzedzo I tea u sumbedza uri muitakhumbelo a nga ita khumbeo ya khaṁhululo nga ngomu tshiimisiwani kha Vhulanguli ha Zwa Mafhungo kana a ita khumbelo khothe, u ya nga mulandu, a tshi hana nyengedzedzo, kana maitele (ho katelwa tshikhala) tsha u ita khumbelo ya khaṁhululo ya nga ngomu tshiimisiwani kha Muofisiri wa Zwamafhungo kana khumbelo u ya nga mulandú.

ngani u swikelela rekhodo ya tshiimiswa tsha tshitshavha i nga kana i nga si kone u netshedzwa ²⁵kana nga **zwa sumbe (7) zwo vhetshelwaho thungo** kana hu na zwiitisi zwa uri ndi ngani rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe dzi nga kana i nga si kone u netshedzwa²⁶. Zwo vhetshelwaho thungo zwa fumithanu na nna (19) zwo netshedzwa kha **PAIA** u itela u tsireledza madzangalelo a no fana na tsireledzo ya zwithu zwa vhuṅe , tsireledzo ya lushaka, na u tevhedzela mulayo.

19.2 Maga a u sumbandila a re hone kha zwa ndangulo ya **PAIA** ndi khumbulelo ya uri zwi khou itwa zwi khagala. Hezwi zwi amba uri zwivhangwi zwiṅwe na zwiṅwe zwa u fhungudza u vha khagala uhu zwi tea u vha zwi tshi pfala. Zwiimiswa zwa tshitshavha zwi tea u sedza arali zwi tshi nga konadzea u bvisela khagala zwipida zwa mafhungo musi zwo no tshea uri u bvisela khagala tshoṭhe zwi nga si konadzee nahone vha tea u saukanya kana u bvisa mafhungo ane a nga si kone u bviselwa khagala na u bvisela khagala o teaho.

19.3 Tshaka dza phindulo kha dzikhumbelo

19.3.1 *Musi khumbelo ya u swikelela rekhodo yo itwa, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea, u vhudza muitakhumbelo zwi tevhelaho, arali khumbelo yawe yo tendiwa kana u haniwa -*

- (a) *tsheo yawe; na*
- (b) *mbadelo dzi no tea u badelwa, arali dzi hone,*

kha fomo ino tshimbilelana na Fomo 3 ya Thumetshedzo A ya Milayo:

19.3.2 *Fhedzi, **PAIA** i fha mutevhe wa zwiitisi kana zwivhangwi (zwa u vhetshela thungo) (kha vha sedze phara 19.4 na 19.6 dzi re afha fhasi) zwa uri ndi ngani khumbelo i tshi nga haniwa kana i si nga si haniwe. Hezwi ndi zwa ndeme ngauri, khumbelo i nga haniwa fhedzi ho sedzwa tshiṅwe tsha maga a re kha mutevhe u re afho fhasi wa maga a u hana u swikelela dzirekhodo.*

19.3.3 *Naho zwiitisi zwa u hana u swikelela dzirekhodo zwo buliwaho afho nṯha zwi hone, Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha a nga fha thendelo ya swikelela rekhodo dza tshiimiswa arali dzangalelo la tshitshavha la u bvisela khagala rekhodo li tshi fhira khombo dzo lavhelelwaho kha mutevhe wa zwiitisi zwa u hana²⁷. Hezwi zwi amba uri muitakhumbelo a nga di sendeka nga dzangalelo la tshitshavha arali musi zwiitisi zwa u hana u swikelela dzirekhodo zwi tshi khou sedzuluswa.*

19.3.4 *Nga u pfufhifhadza, zwiitisi zwa uri ndi ngani mafhungo a si nga si kone u bviselwa khagala zwi na vhushaka na mafhungo a uri u bvisela khagala zwi nga vha khombo u fhirisa u sa bvisela khagala. Hu na tshaka mbili dza zwivhangwi zwa u hana u swikelela rekhodo dza tshiimiswa:*

²⁵ Ndim 4 ya PAIA - maga a u hana u swikelela rekhodo (Tshiterwa 34-45 tsha PAIA)

²⁶ Ndim 4 ya PAIA - maga a u hana u swikelela rekhodo (Tshiterwa 63-69 tsha PAIA)

²⁷ Tshiterwa 46 tsha PAIA

19.4 Zwiitisi zwa u hana zwa khombekhombe (zwiitisi zwa u vhetshela thungo)

19.4.1 Nga zwiitisi zwa khombekhombe, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u hana khumbelo ngauri zwa vha zwi tshi elana na rekhodo.

19.4.2 Hu na zwiitisi zwinzhi zwa khombekhombe u fhira zwi si zwa khombe khombe. Zwiitisi zwi tevhelaho ndi zwiitisi zwa khombe khombe zwa u hana, nahone Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana khumbelo arali zwi na vhushaka na kha rekhodo -

19.4.2.1 Tsireledzo ya khombe khombe ya tshiphiri tsha muthu wa vhuraru ane a vha e muthu wa vhukuma;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe ha ngo tea u tendela muhumbeli u swikelela mafhungo a vhuṅe a muṅwe muthu arali zwi tshi ita uri u bvisela khagala hu vhe hu si ha vhuḽi, Zwiteṅwa zwi dovha zwa sumbedza zwiitisi zwi re na tshivhalo hune hezwi zwa si shume, u fana rekhodo dzine dza nga swikelelwa nga nnyi na nnyi, kana muthu a vha o fha thendelo. U fha thendelo ndi zwa ndeme ngauri zwi na vhuṭumani na tshṅwe tshipiḽa tsha maṅwe maitele ane muitakhumbelo u tea u a ḽivha, a nga ha u ita nḽivhadzo ya muthu wa vhuraru, u ya nga tshiteṅwa 5 tsha **PAIA**.

19.4.2.2 Tsireledzo ya khombe khombe ya dziṅwe dza rekhodo dza Tshumelo ya Mbuelo ya Afrika Tshipembe;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa **SARS** ha ngo tea u tendela muitakhumbelo u swikelela dzirekhodo dzo waniwaho, kana dzo farwaho, nga **SARS** u itela u kuvhanganya muthelo. Fhedzi, dzirekhodo dzo waniwaho kana dzo farwaho nga **SARS** dzi nga si hanelwe arali khumbelo i tshi khou itwa nga muhumbeli ene muṅe kana muthu ane khou itela khumbelo a no khou itela onoyo muthu.

19.4.2.3 Tsireledzo ya khombe khombe ya mafhungo a zwa vhubindudzi a muthu wa vhuraru;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa ha ngo tea u tendela muitakhumbelo mafhungo a zwa vhubindudzi a muṅwe muthu (nga iṅwe nḽila, ane a si vhe muhumbeli kana muhumbelwa). Hezwi zwi nga katela mafhungo a mbambadzo a tshiphiri, kana ane a nga vha khombo kha madzangalelo a vhubindudzi zwa muthu wa vhuraru. Sa tsumbo, KFC i shumisa risipi, ho katelwa na thimbanywa dzine dza bveledzwa nga muthu wa vhuraru nahone u dzi bvisela khagala zwi nga itela mishushedzo madzangalelo a zwa vhubindudzi ha muthu wa vhuraru.

19.4.2.4 Tsireledzo ya khombe khombe ya mañwe mafhungo a tshiphiri, na tsireledzo ya mañwe mafhungo a tshiphiri a muthu wa vhuraru;

Vhaofisiri vha Zwamafhungo vha tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe vha tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali u netshedzwa hayo zwi tshi nga pfuka vhudifhinduleli ha u fara tshiphiri zwi no tea u itelwa muthu wa vhuraru u ya nga thendelano kana khonṭhiraka.

19.4.2.5 Tsireledzo ya khombe khombe ya u tsireledzo ya vhathu, na tsireledzo ya ndaka;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali u netshedzwa hayo hu nga sia muthu a so ngo tsireledzea lu no pfadza. Kha zwiteṅwa zwenezwo, ho dovha ha sumbedzwa upfi Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa a nga hana u swikelela arali zwi tshi nga thithisa tsireledzo ya tshifhaṭo kana ndaka.

19.4.2.6 Tsireledzo ya khombe khombe ya dokhethe dza tshipholisa na maitele a beḽi, na tsireledzo ya u shumisa maanḽa a mulayo na maitele a zwamulayo;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u tea u sa tendela muitakhumbelo u swikelela rekhodo dzi nonga sa rekhodo dza beḽi dzine dzo no tsireledzwa kale nga tshiteṅwa 60 tsha Mulayo wa Maitele a Vhutshinyi. Kha tshiteṅwa tshetsho tshithihi, hu dovha ha ambiwa uri Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha anga hana u swikelelwa ha rekhodo dza u shumisa maanḽa a mulayo dzine dza sumbedza nḽila, matshimbidzele na maitele a u thivhela vhugevhenga, kana vhuhaṭuli ha vhugevhenga vhune ha khou itea.

19.4.2.7 Tsireledzo ya khombe khombe ya rekhodo dzo khetheaho dza u bveledza matshimbidzele a zwamulayo;

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe u tea u hanela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali rekhodo yo khethea kha u bveledza matshimbidzele a zwamulayo, nga nḽa ha musi muthu a re na pfanelo yo khetheaho a vha o i bvisa.

19.4.2.8 Tsireledzo ya khombe khombe ya mafhungo a ṭhodisiso a muthu wa vhuraru na tsireledzo ya mafhungo a ṭhodisiso a tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe.

Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe u tea u hanela muitakhumbelo u swikelela rekhodo arali rekhodo i na vhuṭumani na ṭhodisiso ine, kana i no khou ḽo itwa nga tshi imiswa itsho nahone u netshedzwa hayo zwi nga vhea muti wa ṭhodisiso, muthu wa vhuraru kana mafhungo ane a khou ṭodisiswa kha tshiimo tshi si tsha vhuḽi vhukuma.

19.4.3 Kha vha dzhie nzele uri maga a khombe khombe a re afho ntha a u hanela u swikelela rekhodo kha zwiimiswa zwa tshitshavha na zwa phuraivethe a a toda u fana, nga nda ha tsireledzo ya khombekhome kha dziwe rekhodo dza Tshumelo ya Mbuelo ya Afrika Tshipembe, dokhethe dza tshipholisa na maitele a a beili, na tsireledzo ya u shumisa maanda a mulayo na maitele a zwamulayo; zwine zwa shuma kha zwiimiswa zwa tshitshavha fhedzi.

19.4.4 Arali tshipida tsha rekhodo tsha vha tshi na vhushaka na zwiitisi zwa u vhetshela thungo, Muofisiri wa Zwamafhungo kana Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe u a vhofhea u sedza arali hu na khonadzeo ya u swikelela tshipida tsha mafhungo musi zwo no tshea uri u bvisela khagala tshothe zwi nga si konadzee nahone vha tea maga a no pfadza a u saukanya kana u bvisa mafhungo ane a nga si kone u bviselwa khagala na u bvisela khagala o teaho.

19.5 U tenda u hanwa ha khumbelo²⁸

19.5.1 U balelwa u fhindula nga ngona kha khumbelo nga tshifhinga tsho teaho zwi dzhiwa sa u tenda u hanwa ha khumbelo. Hezwi ndi zwa ndeme, ngauri **PAIA** I tendela muitakhumbelo u itela khaedu tsheo musi hu so ngo dzhiwa tsheo kana khumbelo ya vha i songo dzhielwa ntha. Muitakhumbelo a nga amba musi hu tshi khou itwa khatululo ya tshiimisiwani uri ha ngo wana phindulo.

19.5.2 Khumbelo ya u swikelela rekhodo i dzhiwa yo haniwa nga murahu ha musi maduvha a 30 o fhira kana tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi so ngo fhindula nga murahu ha maduvha manwe na manwe a nyengedzedzo.

19.6 Zwiitisi zwa u dzhia khetho ya u hana

19.6.1 O sedza zwiitisi zwa u dzhia khetho, Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo a nga sedza arali a tshi nga tenda kana u hana khumbelo nga zwiitisi zwine zwa tumana na rekhodo yo humbelwaho. Ngauri nga kuvhonele kwawe, Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u shumisa muhumbulo wawe tshothe musi a tshi sedza zwiitisi zwo fhambanaho, zwine zwa vha:

19.6.1.1 **Tsireledzo, vhutsireledzi na vhushaka na Mashango a nda zwa Afrika Tshipembe:** Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana u swikelela arali u bviselwa nda ha mafhungo zwi tshi nga shushedza nga ndila i no pfadza tsireledzo kana vhutsireledzi ha shango. Hezwi zwi shuma vho na kha uri u netshedzwa ha mafhungo zwi tshi nga vhaisa vhushaka ha Afrika Tshipembe na lingwe shango, u fana na u bvisela khagala rekhodo dzo netshedzwaho lwa tshiphiri.

19.6.1.2 **Madzangalelo a ikonomi, masheleni na zwavhubindudzi:** Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana u swikelela arali u netshedza zwi tshi nga vhaisa tshiimo tsha ikonomi na tsha masheleni zwa Shango;

²⁸ Tshiterwa 27 na 58 zwa PAIA

19.6.1.3 **Mashumele a zwiimiswa zwa tshitshavha:** Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha a nga hana u swikelela arali u netshedzwa ha mafhungo zwi tshi nga vhaisa nga ndila i no pfadza mashumele, sa tsumbo arali vha tshi khou ita mbekanyamaitele kana u amba nga fhungo;

19.6.1.4 **Khumbelo ine zwikhagala uri ndi ya u tamba kana u vhanga mifhirifhiri:** Muofisiri wa Zwamafhungo a nga hana khumbelo ya u swikelela mafhungo arali u ya nga kuhumbulele kwavho vha tshi pfesesa uri u shumana na khumbelo zwi do dzhia tshifhinga zwi so ngo tea zwa dovha zwa tambisa zwiko. Zwiinwe hafu, vha nga hana khumbelo ya u swikelela rekhodo arali zwa vhonala uri muitakhumbelo u khou zwi itela u tou vhanga vilili.

20. U BVISELA KHAGALA LWA KHOMBE KHOMBE HA REKHODO HO SEDZWA MADZANGALELO A TSHITSHAVHA

20.1 Naho hu na zwiitisi u ya nga mbonalelo kana zwa khombe khombe zwa u hana ho sedzwa khumbelo ya u swikelela rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha kana phuraivethe, kanzhi hu na khonadzeo ya uri dzangalelo la tshitshavha kha u bvisela khagala rekhodo la vha la ndeme u fhira khombo dzine dza nga vha hone nga u netshedza rekhodo.

20.2 Hune vhuṭhogwa ha dzangalelo la tshitshavha zwa vha hone sa zwe zwa bulwa afho nṭha nahone u bvisela khagala ha rekhodo zwa nga bvisa vhuṭanzi vhune ha nga pfuka nga huhulu, kana u balelwa u tevhedzela, mulayo; kana tsireledzo ya tshitshavha kana khombo kha mufhe, Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u fha u swikelela rekhodo naho o hu na maga a vhetshela thungo o bulwaho afho nṭha.

21. MAITELE A U NḐIVHADZO YA MUTHU WA VHURARU²⁹

21.1 Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa u lavhelelwa, ho sedzwa tshiteṅwa 47 na 71 tsha **PAIA**, u dzhia maga o teaho a no pfadza a u ḑivhadza muthu wa vhuraru nga khumbelo ya rekhodo dzawe kana rekhodo dzine dza nga vha dzi na mafhungo a vhuṅe,

21.1.1 Rekthodo ya **SARS**;

21.1.2 Zwiphiri zwa mbambadzo;

21.1.3 U netshedzwa ha mafhungo ane a nga vha tshiitisi tsha nyito ine ya nga pfuka vhuḑifhinduleli ha u fara tshiphiri kana mafhungo a ṭhodisiso ane a nga vhea muṅwe muthu kana mafhungo khomboni khulwane.

21.2 Nḑivhadzo kha muthu wa vhuraru hune dzirekhodo kana mafhungo awe a khou humbeliwa i tea ramba muthu wa vhuraru u -

²⁹ Tshiteṅwa 47 na 71 zwa PAIA

21.2.1 Nwala kana nga u tou amba kha Muofisiri wa Zwamafhungo uri ndi ngani khumbelo ya u swikelela i tshi tea u haniwa; kana

21.2.2 U fha nga u tou nwala thendelo ya u bvisela khagala rekhodo kha muitakhumbelo

21.3 Zwa ndeme kha muitakhumbelo; **PAIA** i amba uri ndivhadzo nga u tou nwala kha muthu wa vhuraru dzi tea u rumelwa muthu wa vhuraru hu saathu u fhira maduvha a 21 nga murahu ha musu khumbelo yo tangedzwa, Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u divhadza muitakhumbelo uri ndivhadzo yo iswa kha muthu wa vhuraru.

21.4 Nga murahu ha musu ndivhadzo yo rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo u tea u dzia tsheo ya u fhedzisela kha uri anga kona kana a si kone u netshedza rekhodo hu saathu u fhira maduvha a 30 nga murahu ha musu ndivhadzo yo rumelwa.

21.5 Muthu wa vhuraru u tea u divhadzwa nga ha tsheo yo dzhiwaho nahone zwiitisi zwo linganaho zwa u netshedza khumbelo zwi tea u newa. Muthu wa vhuraru u tea u divhadzwa nga pfanelo na maitele a re hone kana a u ita khaedu kha tsheo yo dzhiwaho sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22 ire afho fhasi

22. THANDULULO DZA MULAYO DZI RE HONE DZA U LWA NA TSHEO KANA U BALELWA U DZIA TSHEO NGA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO NA MUFARISA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO

22.1 Maga ane wa tea u a dzhia nga murahu ha musu ho dzhiwa tsheo ya khumbelo yavho

22.1.1 Muitakhumbelo a ita maga a u tevhela nga u tou nwala, kha tsheo yo lindelwaho u bva kha Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo. Hu tutuwedzwa uri nyambedzano dzothe vhukati ha muitakhumbelo na Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo dzi tea u tou nwala u itela ndaedi tshifhinganani tshidaho.

22.1.2 Hu na maitele o fhambanaho ho sedzwa zwiimiswa zwa tshitshavha kana zwaphuraivethe, nga maanda ho sedzwa khatululo ya nga ngomu tshiimswani. Sa tsumbo, ho sedzwa khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha tshitshavha, muitakhumbelo u tea u thoma a rumela khatululo ya nga ngomu tshiimswani a saathu u ya kha Vhulanguli kana Khothe. Fhedzi a hu na khatululo ya nga ngomu tshiimswani kha tsheo yo dzhiwaho (i nga vha u fha kana u hana u netshedza u swikelela rekhodo) kana u tenda u hanwa ha u swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe.

22.1.3 Tshipida itshi tshi tshutshedza thandululo dza mulayo dzi re hone kha muitakhumbelo ane a khou toga u itela khaedu tsheo idzo, dzine dza katela dzi khatululo dza nga ngomu tshiimswani, u isa mbilahelo kha Vhulanguli kana u ita dzikhumbelo khothe. Kha vha lavhelese muolo wa **PAIA** wa mutevhe wa maitele a u ita khumbelo, kha phara 27 ire afha fhasi.

22.1.4 Muiakhumbelo a nga, vhukati ha zwiñwe, ita khaedu ya tsheo dzi tevhelaho dza tshiimiswa tsha phuraivethe na/ kana tsha tshitshavha -

22.1.4.1 u fha kana u badela mbadelo dza u ita khumbelo;

22.1.4.2 u fha kana u badela dibosithi;

22.1.4.3 mbadelo dza u swikelela dzine dza tea u badelwa dza vha dzi khou dura vhukuma;

22.1.4.4 tshivhumbeo tsha u swikelela tsho fhiwaho;

22.1.4.5 U hana khumbelo;

22.1.4.6 Maga (ho katelwa tshifhinga) tsha u ita khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani;

22.1.4.7 tshifhinga tsha nyengedzedzo tshi si tsha vhuḽi tsho dzhiwaho tsha u fhindula khumbelo ya u swikelela;

22.1.4.8 u balelwa u bvisela khagala rekhodo;

22.1.4.9 u fha thendelo ya khumbelo ya u swikelela rekhodo;

22.1.4.10 u hana khumbelo ya u sa badela mbadelo;

22.2 Thandululo dza nga ngomu

22.2.1 Muiakhumbelo a nga ita khatululo nga ndila de kha tsheo ya nga ngomu tshiimisiwani tsha nnyi na nnyi?

22.2.1.1 Khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani i nga itwa ho sedzwa tshitenwa 74 tsha **PAIA**, na maandalanga o teaho a sia la muvhuso wa lushaka, vunḽu kana masipala muñwe na muñwe kha muvhuso wapo.³⁰

22.2.1.2 Sa tsumbo, City of Johannesburg ndi tsumbo ya sia la muvhuso wapo hune khatululo ya nga ngomu ya tea u iswa hone. Tshikwama tsha Khombo dza Badani kana Vhulanguli ndi tsumbo dza tshiimiswa tsha tshitshavha tshine a si tshipida tsha muvhuso wa lushaka, vunḽu kana wapo sa zwe zwa sumbedzwa nga mulayo, ngauralo hu nga si itwe khatululo ya nga ngomu tshiimisiwani zwo.

³⁰ Tshitenwa 74(1) tsha PAIA

22.2.1.3 Arali muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a sa takaleli tsheo yo dzhiwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso wa lushaka, vundu kana wapo, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru u na pfanelo ya u ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani uya nga tshitenwa⁷⁴(1) kana (2) tsha **PAIA**. Maga a u ita khatululo o sumbedzwa kha bugupfarwa ya **PAIA** ya tshiimiswa tshenetsho nahone ndila ya u ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani yo talutshedzwa heneffa fhasi.

22.2.1.4 Arali phindulo u bva kha sia la muvhuso la lushaka, vundu kana wapo ya vha i ya u tenda u hanwa, nga inwe ndila, vho balelwa u fhindula hu saathu u fhira maduvha a 30 kana tshifhinga tshinwe na tshinwe tsha nyengedzedzo, muitakhumbelo a nga ita khatululo ya nga ngomu, u ya nga maga o sumbedzwaho afha, musi muitakhumbelo a saathu u kwama Vhulanguli kana Khothe.

22.3 U tsireledza rekhodo u swika tsheo ya u fhedzisela nga khumbelo i tshi dzhiwa

22.3.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso la Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo hune khatululo ya nga ngomu tshiimiswani khou tea u itwa hone u tea u ya nga Tshitenwa 21 tsha **PAIA**, u dzia maga o fanelaho ane o tea u vhea rekhodo nahone a nga si thuthe kana u tshinyadza rekhodo inwe na inwe u swika tshifhinga tshine maitele othe kana manwe na manwe a khatululo ya nga ngomu tshiimiswani kana mbilahelo kha Vhulanguli kana khumbelo khothe u ya nga mulandu a vha o no fhela.

22.3.2 Hezwi zwi amba uri muofisiri wa zwamafhungo a nga si thuthe kana u tshinyadza mafhungo manwe na manwe o humbelwaho, hu saathu u khunyelela maitele manwe na manwe sa zwe a randelwa kha phara 22.3.11 ire afho nthu.

22.4 Khatululo ya nga ngomu tshiimiswani i nga iswa kha nnyi?

22.4.1 Naho khatululo itshi nga sedziwa nga maandalanga o teaho, khatululo ya nga ngomu tshiimiswani i tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso la Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, hu nga vha kha diresi yawe, nomboro ya fekisi kana kha imeili³¹, hune zwidodombedzwa zwi nga wanala kha bugupfarwa ya **PAIA** kana kha Vhulanguli.

22.4.2 Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, sa zwenezwo, u na vhudifhinduleli, u ya nga tshitenwa 75(4) tsha **PAIA**, u rumela khatululo kha maanda a khatululo kathihi na zwiitisi

³¹ Tshitenwa 75(1)(b) tsha PAIA

zwa tsheo ine ya khou itelwa khakhululo. U rumelwa ha khaṭhululo kha maandalanga o teaho zwi tea u itwa hu saathu u fhira maḍuvha a 10 a mushumo nga murahu ha musu ho tangedzwa khaṭhululo.

22.5 Maandalanga o teaho ndi vho nnyi?

22.5.1 Maandalanga o teaho, afha hu khou ambiwa “maandalanga a khaṭhululo” kanzhi ndi thoho ya tshiimiswa tshenetsho o tholwaho lwa tshipolotiki (nahone mushumo uyu u nga fhiwa muṁwe muthu lwa tshiofisi) fhedzi nga u angaredza zwi vha zwi tshi khou amba onoyo muthu.

Tshiimiswa tsha tshitshavha (“Muvhuso”)	Maandalanga o teaho (“maandalanga a khaṭhululo”)
Ofisi ya Muphiresidennde	Muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Muphuresidennde, arali e hone, nga nḁa ha muphuresidennde.
Muhasho wa Muvhuso wa Lushaka	Minista a re na vhuḍifhinduleli ha muhasho wonoyo kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala.
Ofisini ya Mulangavhunḁu	Muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Mulangavhunḁu
Muhasho wa Muvhuso wa Vunḁu	Muraḁo Khorotshitumbe (MEC) a re na vhuḍifhinduleli ha Muhasho wa Vunḁu kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga MEC
Masipala	Nḁorobo kana Mulangadzulo kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga Khorondangi ya Masipala wonoyo.

22.5.2 Hune hu nga vha hu si ofisi ya mulangavhunḁu: muraḁo wa vhulangi ane a vha na vhuḍifhinduleli ha tshiimiswa tshenetsho kana muthu o fhiwaho vhuḍifhinduleli nga u tou ṁwala nga muraḁo wonoyo.

22.5.3 Arali maandalanga a khaṭhululo a tendelana na tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani i vha yo haniwa nahone tsheo ya u thoma ya Muofisiri wa Zwamafhungo a i shanduki. Fhedzi, arali maandalanga a khaṭhululo a sa tendelane na tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, tsheo ya khaṭhululo i a tendiwa nahone tsheo i vha yo haniwa.

22.5.4 Tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo a i shanduki. Fhedzi arali maandalanga a khatululo a hana tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo, khatululo i vha yo fhiwa nahone tsheo ya mathomoni i vha i sa tsha shuma.

22.6 Ndi nnyi ane a nga ita khatululo ya nga ngomu?

22.6.1 Muitakhumbelo muñwe na muñwe ane khumbelo yawe ya **PAIA** ya u swikelela rekhodo dza sia la muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, sa zwenezwo, a vha o hanelwa, nahone a tshi pfesesa uri zwiitisi zwa khatululo zwi re kha phara 22.2.4 zwi re afho ntha zwi na vhumani na khumbelo yawe, u na pfanelo ya u ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani.

22.6.2 Muthu wa vhuraru a nga ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani kha tsheo yo dzhiwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo ya u swikelelea rekhodo dzine dza vha kwama. Arali khatululo ya nga ngomu tshiimiswani itshi kwama muthu wa vhuraru, maandalanga a khatululo o tangedzaho khatululo ya nga ngomu tshiimiswani a tea u divhadza avho vathu vha vhuraru (vhudifhinduleli vhu bva kha muofisiri wa zwamafhungo u ya kha maandalanga a khatululo).

22.7 Tshifhinga tsha u ita khatululo

22.7.1 Khatululo ya nga ngomu tshiimiswani tea u itwa -

22.7.1.1 Hu saathu u **fhira maduvha a 60**³² nga murahu ha musu ho dzhiwa tsheo;

22.7.1.2 Hu saathu u **fhira maduvha a 30**³³ nga murahu ha musu ndivhadzo ya khatululo i no khou itwa nahone yo no netshedzwa muthu wa vhuraru.

22.7.2 U ita khatululo ya nga ngomu tshiimiswani nga murahu ha maduvha ayo o buliwaho afho ntha (zwo lenga) zwi nga si tendelwe nga nda ha musu ho netshedzwa maandalanga a khatululo zwiitisi zwi no pfadza zwa u lenga. Sa tsumbo u valelwa sibatela lwa maduvha a no fhira 60 zwi nga tendelwa sa tshiitisi tsha u lenga.

22.7.3 Arali maandalanga a khatululo a si tangedze khatululo ya nga ngomu tshiimiswani yo itwaho u lenga, vha tea u fha zwiitisi zwa u hana khatululo, na u sumbandila kha manwe mafhungo a nyengedzedzo, arali a hone, ane a todea u itela tangedza khatululo. Maandalanga a khatululo a tea u vha tsivhudza nga maitele a u ita mbilahelo kha tsheo yo dzhiwaho na Vhulanguli kana khothe.

³² Tshitenwa 75(1)(a)(i) tsha PAIA

³³ Tshitenwa 75(1)(a)(ii) tsha PAIA

22.7.4 Sa zwe zwa sumbedzwa afho n̄tha, khaṭhululo i tea u rumelwa nga Muofisiri wa Zwamafhungo kha maandalanga a khaṭhululo hu saathu u fhira maḍuvha a 10 a mushumo nga murahu ha musu ho t̄anganedza khaṭhululo ya nga ngomu³⁴.

22.8 Nḍivhadzo ya khaṭhululo nga maandalanga a khaṭhululo kha muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru

22.8.1 Maandalanga a khaṭhululo a tea, nga tshifhinga tshi pfadzaho, hu saathu fhira maḍuvha a 30 nga murahu ha musu vho t̄anganedza khaṭhululo ya nga ngomu³⁵, u ḍivhadza

22.8.1.1 Muthu wa vhuraru ane rekhodo ine ya khou itelwa khaṭhululo ya vha yawe, kana

22.8.1.2 Muitakhumbelo nga ha khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani ya u sa netshedza khumbelo ya u swikelela.

22.8.2 Muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru ane nḍivhadzo yo fhiwa ene u tea u n̄walela maandalanga a khaṭhululo uri ndi ngani khumbelo ya u swikelela i tshi tea u n̄ewa kana u sa n̄ewa hu saathu u fhira maḍuvha a 21.

22.9 Khaṭhululo ya nga ngomu khatihi na nḍivhadzo ngamurahu³⁶

22.9.1 Maandalanga a khaṭhululo a tea u dzhia tsheo ya khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani nga tshifhinga tshi pfadzaho hu saathu fhira maḍuvha a 30

22.9.1.1 Nga murahu ha musu khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani yo t̄anganedzwa nga muofisiri wa zwamafhungo wa tshiimiswa;

22.9.1.2 Nga murahu ha musu muthu wa vhuraru o ḍivhadzwa, sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22.3.6.1 i re afho n̄tha.

22.9.2 Tsheo ya maandalanga a khaṭhululo i tea vhudzwa muthu o humbelaho khaṭhululo, muthu wa vhuraru kana muitakhumbelo, Tsheo ya maandalanga a khaṭhululo i tea u vha i na zwiitisi zwi pfadzaho zwa u dzia tsheo, ho katelwa mbetshelwa dza **PAIA** kana **POPIA** dze dza shumiswa.

22.9.3 Arali maandalanga a khaṭhululo a balelwa u fha muthu o humbelaho khaṭhululo nḍivhadzo ya tsheo ya khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani hu saathu u fhira maḍuvha a 30, khaṭhululo i dzhiwa yo vhetshelwa thungo nahone muitakhumbelo a nga ita mbilahelo na Vhulanguli kana a ya Khothe u wana thuso yo teaho³⁷.

³⁴ Tshiterwa 75(4) tsha PAIA

³⁵ Tshiterwa 76(2)(a) tsha PAIA

³⁶ Tshiterwa 77 tsha PAIA

³⁷ Tshiterwa 77(7) tsha PAIA

22.10 U dādzā fomo ya khaṭhululo ya nga ngomu- Fomo 4

- 22.10.1 U ita khaṭhululo kha tsheo inwe na inwe ya sia la muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo, muitakhumbelo u tea u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani nga u dādzā Fomo 4. Fomo 4 i tea u rumelwa kha Muofisiri wa Zwamafhungo kha sia la muvhuso li kwameaho, ane ene u do i fhirisela kha maandalanga a khaṭhululo, sa zwe zwa sumbedzwa afho nṭha.
- 22.10.2 Fomo 4 i wanala kha lubuvhisia lwa Vhulanguli
<https://www.justice.gov.za/inforeg/>, khatihi na kha lubuvhisia lwa sia la muvhusi li kwameaho.
- 22.10.3 Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso li kwameaho ha tou kombetsheduzea u thusa muitakhumbelo u dādzā fomo ya khaṭhululo, fhedzi muitakhumbelo a nga humbela Muofisiri wa Zwamafhungo u mu thusa.
- 22.10.4 Afha fhasi ndi maga a maitete a u dādzā fomo ya khaṭhululo ya nga ngomu -

Mafhungo ane a ṭodea	Ṭhalutshedzo
Zwidodombedzwa zwa tshiimiswa tsha tshitshavha	Tshitewa itshi tshi tea u vha na sia la Muvhuso wa Lushaka, Vundu kana muvhuso wapo li kwameaho, na dzina na tshifani zwa Muofisiri wa Zwamafhungo.
Zwidodombedzwa zwa muthu ane a khou ita khaṭhululo ya nga ngomu	Tshitenwa itshi tshi tea u dādzwa nga muthu a no khou ita khaṭhululo, kana a nga vha a tshi khou ita o tou imela kana hai. Hu tea u ṇetshedzwa madzina nga vhudalo, nomboro ya basa na tshiimo tshine vha khou ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani vhe khatsho vho imela muṇwe muthu. Arali vha tshi khou i ita nga vhone vhane, tshiimo tshenetsho tshi tea u ṇwalwa fhasi. Mafhungo maṇwe a nyengedzedzo ane a ṭodea a katela zwidodombedzwa zwa vhuṭumani zwa muitakhumbelo:

Mafhungo ane a tōdeā	Thalutshedzo
	ḡiresi ya poswo, imeḡḡi, fekisi na/kana nomboro ya luḡingo. Mafhungo aya a tea u vha a tshi fana na a khumbelo ya u thoma. Arali muthu ane a khou ḡadza fomo ya u ita khaḡhululo o imela muitakhumbelo, hu tea u dzheniswa na vhuḡanzi ha tshiimo tshine a khou ita ngatsho khaḡhululo kha fomo.
Zwidombbedzwa zwa muthu ane khumbelo l khou itelwa ene (arali l tshi khou itelwa muthu wa vhuraru)	Tshiteḡwa itshi tshi tea u ḡadzwa nga muthu ane u khou ita khumbelo ya mafhungo a tshi khou itela muḡwe muthu. Arali muthu ane a khou rumela khaḡhululo ya nga ngomu tshiimisiwani a si muthu wa a rumela mathomoni khumbelo ya mafhungo, zwidombbedzwa zwa muitakhumbelo zwi tea u ḡetshedzwa heneḡha. Arali khumbelo i tshi khou itwa nga muthu nga ene muḡe tshipiḡa itshi a tsho ngo tea u ḡadzwa.
Tsheo ine khaḡhululo ya nga ngomu tshiimisiwani i khou itelwa yone	Fomo i ntsedza tshikhala muitakhumbelo u sumbedza nga “x”, uri ndi tshifhio tshiitisi kha zwire kha mutevhe tshine tsha vha na vhuḡumani na khaḡhululo.
Zwiitisi zwa khaḡhululo	Nga fhasi ha tshiteḡwa itshi, muitakhumbelo u lavhelelwa u ḡalutshedza nga u tou dodombbedza uri zwiitisi zwa khaḡhululo zwo tea. U tea u sumbedzisa uri ndi ngani a tshi pfa uri tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo yo khakhea. U tea u rumela na maḡwe maḡwalwa a no tikedza khaḡhululo. Mutevhe wa zwiitisi zwo ḡetshedzwaho zwa u tikedza zwi nga dodombbedzwa kha ḡiḡwe siaḡari arali tshikhala tsho ḡetshedzwaho kha fomo tshi tshiḡuku. Masiḡari o engedziwaho anea a ḡo

rumelwa a tea u sainiwa. Hu tea u vha zwiitisi na mafhungo a thikhedzo zwi no fusha u itela uri vha maandalanga a khaṭhululo vha kone u dzhia tsheo vha na nḡivho. Ngauralo muthu u tea u dovha hafhu a sumbedza tshinwe na tshinwe tsha zwe zwa itea u swika kha tshifhinga tsha khakhululo ya nga ngomu tshiimiswani. Kha siaṭari liṅwe, muthu a nga sumbedzisa zwiteṅwa zwa **PAIA** sa mutheo wa khaṭhululo

Nḡivhadzo ya tsheo khaṭhululo

Tshikhala tsho ṅetshedzwaho u ṭalutshedza nḡila ine tsheo ya tea u rumelwa ngayo, sa tsumbo poswo, khorria kana fekisi kana imeili.

22.10.5 Naho hu si na u hanela u wana axenṅde u thusa kha liḡa liṅwe na liṅwe la u humbela mafhungo, maitele o fhambanaho a **PAIA** o itelwa u shumisea nga nḡila i sa kondi u itela uri hu sa vhe na tḡodea ya axenṅde na mbadelo dza mulayo.

23. U ITA MBILAHALO KHA MUOFISIRI WA ZWAMAFHUNGO.

- 23.1 Muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga rumela mbilahelo kha Vhulanguli nga murahu ha musi muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru o no ita maitele oṭhe a u ita khaṭhululo ya tshiimiswani kha tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa sia la muvhuso wa Lushaka, Vunḡu kana muvhuso wapo. Hezwi zwi amba uri muthu a nga rumela mbilahelo nthihi fhedzi ya sia lithihi la muvhuso kha Vhulanguli arali a songo fushea nga tsheo yo dzhiwaho nga maandalanga a khaṭhululo. Vhulanguli vhu ḡo hana mbilahelo arali sia la muvhuso lenelo la vha li so ngo tevhela maga oṭhe a ita khaṭhululo.
- 23.2 Fhedzi, musi ho sedzwa tshiimiswa zwa tshitshavha (tshine a tshi na maitele a khaṭhululo ya tshiimiswani) na tshiimiswa tsha phuraivethe, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga rumela mbilahelo yawe kha Vhulanguli, arali a so ngo fushea nga tsheo ya tshiimiswa tshi no khou kwamea.
- 23.3 Mbilahelo kha Vhulanguli i tea u itwa nga muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru hu saathu fhira maḡuvha a 180 o wana tsheo u bva kha tshiimiswa.

23.4 Muitakhumbelo a nga ita mbilahelo na Vhulanguli arali a so ngo fushea nga -

23.4.1 Mbuelo dza khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani ya maandalanga a khaṭhululo a sia liṅwe na liṅwe la muvhuso;

23.4.2 nga tsheo ya maandalanga a khaṭhululo a u hanela u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswa yo lengaho

23.4.3 tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha tshine tshi si vhe tshipiḁa tsha sia na liṭhihi la muvhuso ya -

23.4.3.1 u hana khumbelo ya u swikelela; kana

23.4.3.2 u engagedza tshifhinga tsha u shuma na khumbelo; kana

23.4.3.3 u ṅetshedza u swikelela ṅḁila yo teaho.

23.4.4 tsheo ya ṭhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe ya -

23.4.4.1 u hana khumbelo ya u swikelela; kana

23.4.4.2 u ṭoḁa mbadelo nga u tou kombetshedza dza u ita khumbelo, kana diphosithi ya mbadelo dza u swikelela; kana

23.4.4.3 u engagedza tshifhinga tsha u shuma khumbelo; kana

23.4.4.4 u ṅetshedza u swikelela ṅḁila yo teaho.

23.5 Muthu wa vhuraru a nga ita mbilahelo na Vhulanguli arali a so ngo fushea nga -

23.5.1 mbuelo dza khaṭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani ya maandalanga a khaṭhululo ya sia la muvhuso li kwameaho;

23.5.2 tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha tshitshavha tshine tshi si vhe tshipiḁa tsha sia na liṭhihi la muvhuso u fha tsheo ya u swikelela; kana

23.5.3 tsheo ya ṭhoho ya tshiimiswa tsha phuraivethe ya u tendela khumbelo ya u swikelela rekhodo dza tshiimiswa,

23.6 Muthu u ita mbilahelo nga ndila de na Vhulanguli?

- 23.6.1 Mbilahelo kha Vhulanguli i tea u itwa nga u tou n̄wala nahone hu tea u ḡadzwa fomo ya u ita mbilahelo, hu nga vha nga u n̄wala nga tshanda kana vha shumisa inthanethe. Fomo 5 ya u ita mbilahelo vha nga i wana kha lubuvhisia lwa Vhulanguli kha, <https://www.justice.gov.za/infoereg/>
- 23.6.2 Hezwi zwi amba uri Vhulanguli a vhu nga t̄anganedzi mbilahelo nga luṱingo; fhedzi Vhulanguli vhu lavhelelwa u netshedza thuso i no pfadza kha muthu ane a khou tama u ita mbilahelo hezwi zwi katela thuso ya u ḡadza fomo ya mbilahelo.
- 23.6.3 Arali muthu a tshi khou itela khaedu tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu u tea u n̄ea vhuṱanzi ho linganaho ha u sumbedza uri rekhodo yo humbelwaho i khou t̄odea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziṅwe na dziṅwe. U swikelela rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe zwi nga tendelwa arali muthu a sumbedza uri u khou t̄oda u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziṅwe na dziṅwe nga rekhodo ine a khou t̄oda.

23.7 Hu itea mini nga murahu ha u t̄anganedza mbilahelo?

23.7.1 Nga murahu ha u t̄anganedza mbilahelo ya muthu, Vhulanguli vhu tea -

23.7.1.1 U sedzulusa mbilahelo na u i pfukisela kha Komiti ya Khwaṱhisedzo ya Vhutevhedzeli u itela u dzhia tsheo; kana

23.7.1.2 u sa dzhia maga kha mbilahelo nga mulandu wa uri -

23.7.1.2.1 mbilahelo a yo ngo rumelwa kha maḡuvha a 180 nahone a huna zwiitisi zwi no pfadza zwine ha nga liliswa muhweleli kha u rumela u lenga.

23.7.1.2.2 mbilahelo ndi ya u tamba kana u vhangana mifhirifhiri kana i khou itwa hu si na u fulufhedzea;

23.7.1.2.3 Vho sedza zwiimo zwoṱhe zwa mulandu, nahone vha vhona zwi si zwa ndeme kana zwo fanela u dzhia maṅwe maga. Sa tsumbo, arali mafhungo o no khou t̄odiwa a tshi vho swikelelea nga nnyi na nnyi.

23.7.1.3 Hune zwo tea vha tea u konanya kana u shumisa nga nungo dzoṱhe u swikelela thandululo kana u thusa kha uri phambano dzi dzudzanywe;

23.7.1.4 U nea tsivhudzo muvhilaheli na Muofisiri wa Zwamafhungo, vhane mbilahelo yo sedza khavho, nga ha maga ane do dshiwa.

23.8 Nyambedzano ya u thoma nga Vhulanguli na muvhilaheli na Muofisiri wa Zwamafhungo nga ha mbilahelo yo itiwa

23.8.1 Arali vhulanguli ha dzhia tsheo ya u sa dzhia mañwe maga nga mbilahelo, Vhulanguli vhu do divhadza muitakhumbelo nga ha tsheo yeneyo na zwiitisi zwa u sa dzhia mañwe maga nga ha mbilahelo.

23.8.2 Arali vhulanguli ha dzhia tsheo ya u ita thodisiso nga mbilahelo, muitakhumbelo u do wana luñwalo lwa u mudivhadza uri Vhulanguli ho dzhia tsheo ya ita thoduluso.

23.8.3 Nga murahu ha u tangedza mbilahelo, Vhulanguli vhu do rumela zwidombbedzwa zwa mbilahelo kha Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsho teaho, na u humbela uri a rumele Vhulanguli, phindulo ya mbilahelo nga u tou ñwala.

23.9 Maanda a u ita thodisiso a Vhulanguli

23.9.1 Vhulanguli vhu na maanda, uya nga tshiteñwa 77G(2) tsha **PAIA** a -

23.9.1.1 u shuma nga nungo dzothe u swikelela thandululo iyo;

23.9.1.2 u ita ndivhadzamalandu na u kombetshedza vhathu u di vhonadza phanda ha Vhulanguli;

23.9.1.3 u vha kombetshedza u fha vhuñanzi nga mulomo kana u tou ñwala vho ana na u bvisa rekhodo dziñwe na dziñwe;

23.9.1.4 u tangedza na u tenda vhuñanzi na mañwe mafhungo, nga u ana, nga afidafithi;

23.9.1.5 u dzhena na u ita sedzulusa zwifhatoni zwiñwe na zwiñwe zwi no khou shumiswa nga vha no kwamea;

23.9.1.6 u ita inthaviwu ya tshiphiri na muthu muñwe na muñwe zwifhatoni zwiñwe na zwiñwe zwine vha dzhena kha zwo;

23.9.1.7 u ita thodisiso inwe na inwe ine Vhulanguli ha vhona yo tea.

23.10 **Thathuvho ya vhutevhedzi nga mbetshelwa dza PAIA**

- 23.10.1 Vhulanguli vhu nga ita thathuvho u vhona arali tshiimiswa tsha tshitshavha kana tsha phuraivethe tshi tshi khou tevhezela nga u angaredza mbetshelwa dza **PAIA** iyi.
- 23.10.2 Vhulanguli vhu nga ita thathuvho ya vhutevhedzeli ya tshayandivhiswa kha tshiimiswa; tshine vha funa; fhedzi, Vhulanguli vhu nga ita thathuvho ya vhutevhedzeli arali ho itwa khumbelo nga, kana ho imela Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa kana muthu muṅwe na muṅwe. Hezwi zwi amba uri muthu muṅwe na muṅwe a nga humbela Vhulanguli ita thathuvho ya vhutevhedzeli kha tshiimiswa. Muthu a nga rumela khumbelo ya thathuvho ya vhutevhedzeli ya tshiphiri nga u sumbedza uri ha todi a tshi divhiwa.
- 23.10.3 Vhulanguli vhu do netshedza muvhigo muthu o itaho khumbelo ya thathuvho na maga o dzinginywaho ane a tea u itwa, arali e hone.

23.11 **Ndivhadzo ya mafhungo**

Vhulanguli vhu nga fha Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa Ndivhadzo ya Mafhungo u toda uri avho vha kwameaho vha fhe Vhulanguli mafhungo o sumbedziwaho kha ndivhadzo. Sa tsumbo, arali ho itwa mbilahelo na Vhulanguli i no elana na u hana u swikelela ho sedzwa zwiitisi zwo vhetshelwaho thungo zwiṅwe na zwiṅwe, Vhulanguli vhu nga humbela, kha Ndivhadzo ya Mafhungo, khophi dza rekhodo dzo hanelwaho u swikelelwa u itela u sedza arali zwiitisi zwa u hana zwo sumbedzwaho zwi zwone ka na zwi si zwone.

23.12 **Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli**

- 23.12.1 Vhulanguli vhu lavhelelwa u thoma Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli i re na maanda a³⁸-
- 23.12.1.1 u sedza mafhungo othe o fhiriselwaho kha Vhulanguli u ya nga **PAIA** na u ita mawanwa kha zwenezwo;
- 23.12.1.1 u ita madzinginywa kha Vhulanguli nga ha maga maṅwe na maṅwe ane a tea u dzhielwa Muofisiri wa Zwamafhungo kana tshiimiswa.

23.13 **Ndivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli**

- 23.13.1 Vhulanguli vhu nga, vho sedza madzinginywa nga Komiti ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli, u itela u fha Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa Ndivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli -

³⁸ Tshiterwa 50 tsha POPIA

23.13.1.1 u khwaṭhisedza, u khwinisa kana u vhetshela thungo tsheo ine ya vha mutheo wa mbilahelo;

23.13.1.2 u itela uri Muofisiri wa Zwamafhungo a dzhie maga ayo kana a litshe u dzhia maga e Vhulanguli ha Zwamafhungo a sumbedza kha nḑivhadzo.

23.14 Hu na masiandaitwa ḑe kha u sa tevhedza Nḑivhadzo ya Khwaṭhisedzo ya Vhutevhedzeli?

23.14.1 Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa ane a hana u tevhedza nḑivhadzo ya khwaṭhisedzo ya vhutevhedzeli u vha o ita mulandu nahone musi a tshi wanwa mulandu a nga badela faini kana u dzula dzhele lwa miṇwaha i sa fhiri miraru, a tea u badela faini khathihi na u dzula dzhele.

23.14.2 Tshiteṇwa 77K tsha **PAIA** tshi sumbedza vhuṭhogwa ha pfanelo ya swikelela mafhungo kana dzirekhodo. Tshiteṇwa itshi tshi dovha tsha khwaṭhisedza vhuṭhogwa ha Vhulanguli musi ho sedzwa u ṭuṭuwedza pfanelo ya u swikelela mafhungo.

24. U VULA MULANDU KHOTHE

24.1 Ndi nnyi ane a nga vula mulandu khothe nga ha tsheo?

24.1.1 Muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru a nga vula mulandu khothe u itela u wana thuso yo teaho u ya nga tshiteṇwa 82 nga fhasi ha zwiimo izwi zwi tevhelaho:

24.1.1.1 nga murahu ha musi muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru o shumisa maga oṭhe a u ita khaṭhululo ya nga ngomu tshiimiswani sa zwe zwa sumbedzwa kha phara 22.3 i re afho nṭha; kana

24.1.1.2 nga murahu ha musi muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru o shumisa maga oṭhe a u ita mbilahelo sa zwe zwa sumbedzwa kha tshiteṇwa 77A.

24.1.2 U ya nga tshiteṇwa 78(1) tsha **PAIA**, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru u na khetho mbili, a nga rumela tsheo, dzo sumbedzwaho kha phara 22.2.2, 23.4 na 23.5, kha Vhulanguli kana Khothe. Naho zwi si khombekhombe uri muthu a kwame Vhulanguli a sa athu u ya khothe, vathu vha tsivhudzwa u thoma u ya kha Vhulanguli, ngauri Vhulanguli ho angalala nahone ndi maga a u ṭavhanya a u swikelea thandululo, a tshi vhambedzwa na khothe.

24.1.3 Fhedzi, uri kotho i kone u haŭula fhungo, muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru u tea -

24.1.3.1 o vhaiswa nga tsheo, dzi re kha mutevhe wa phara 22.2.4, 23.4 kana 23.5 dzi re afho nŭha.

24.1.3.2 o shumisa maga oŭhe a u ita mbilahelo na Vhulanguli kana o thuthisa mbilahelo yawe na Vhulanguli. Hezwi zwi amba uri muthu a nga si ise mbilahelo yawe kotho arali mbilahelo yawe i tshi kha ŭi vha na Vhulanguli.

24.1.4 Arali muthu a vha a tshi khou itela khaedu tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa tsha phuraivethe, muthu u tea u űea vhuŭanzi ho linganaho ha u sumbedza uri rekhodo yo humbelwaho i khou ŭodea u itela u shumisa kana u tsireledza pfanelo dziűwe na dziűwe.

24.2 Ndi lini hune muthu a nga isa mulandu kotho nga ha tsheo yo dzhiwaho nga Vhulanguli?

24.2.1 Khumbelo kotho nga muitakhumbelo kana muthu wa vhuraru ane o balelwa kha khaŭhululo ya nga ngomu tshiimisiwani na maandalanga a khaŭhululo a sia ŭa muvhuso ŭi kwameaho kana a vha a so ngo fushea nga tsheo ya Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa zwe zwa sumbedzwa kha (22.2.4, 23.4 ka 23.5 afho nŭha) kana khumbelo na Vhulanguli i tea u itwa hu saathu fhira maŭuvha a 180 u bva ŭuvha ŭe a wana tsheo.

24.2.2 Muofisiri wa Zwamafhungo na Mufarisa Muofisiri wa Zwamafhungo wa tshiimiswa u lavhelelwa wa tshiimiswa kana maandalanga a khaŭhululo a Muvhuso, vhane vha nga vha vha so ngo fushea nga tsheo ya Vhulanguli vha nga ita khumbelo kotho u wana thandululo l fushaho u ya nga tshiteűwa 82, hu saathu u fhira maŭuvha a 180³⁹.

24.2.3 Muitakhumbelo, muthu wa vhuraru, kana tshiimiswa, vha nga ita khumbelo kotho u ri tsheo ye vha si fushe angayo i sedzuluswe nga kotho.

24.2.4 Khumbelo kotho nga fhasi ha **PAIA** i itiwa nga maitele a vhulamukanyi ha vhadzulapo (civil), nahone zwi tea u shumiswa sa ŭiga ŭa u fhedzisela.

24.2.5 Milandu ya u swikelela mafhungo i nga pfiwa phanda ha Kotho ya Madzhisitiraŭa, sa kotho ya u thoma⁴⁰, na Kotho Khulwane yo teaho.

24.2.6 U balelwa u ŭisa mulandu kotho hu saathu u fhira maŭuvha a 180 zwi nga sedzelwa fhasi nga kotho arali muthu a sumbedza uri hezwi ndi zwa ndeme kha u tevhela mulayo. Hezwi zwi amba uri kotho i nga ŭanganedza

³⁹ Tshiteűwa 78(4) tsha PAIA

⁴⁰ Tshiteűwa 91A tsha PAIA na Mulayo ya u ŭuŭuwedza u Zwikelelea ha Mafhungo, 2019

khumbelo yo lengaho arali fhungo line la khou tea u hatulwa li la ndeme kha u tevhedza mulayo. Arali rekhodo dzine dza khou toda u swikelelwa dzi tshi nga thusa kha u ita khatululo uri a sa ye dzhele, kana u thusa kha u wana dzilafho, sa tsumbo, khothe i nga zwi sedzela fhasi.

24.2.7 Khumbelo inga itwa ho sedzwa maitele a re kha mulayo 53 wa Milayo ya Khothe Khulwane, kana u ya nga mulayo 55 wa Milayo ya Khothe ya Madzhisitirata arali hu si na rekhodo kana ho rumelwa rekhodo dzi so ngo fhelelaho nga vhulanguli.

24.2.8 Arali rekhodo dza vha dzo no netshedzwa, khumbelo i do itwa ho sedzwa mulayo 55 wa Milayo ya Khothe ya Madzhisitirata, arali hu na zwiitisi zwi no ita uri muitakhumbelo a tende uri rekhodo nga vhudalo a dzo ngo netshedzwa nga mulanguli, muitakhumbelo a nga ya phanda na khumbelo ho sedzwa maitele a re kha Mulayo 53 wa Milayo ya Khothe Khulwane, sa khetho, fhedzi u tea u sumbedza nga afidafithi uri ndi ngani a tshi tenda uri a hu ngo netshedzwa rekhodo nga vhudalo⁴¹.

24.3 Tshiimo lwa mulayo tsha tsheo ya Vhulanguli ndi tshifhio musikhothe i saathu u dzhia tsheo?

Maanda a Vhulanguli a bva kha Ndayotewa, **POPIA** na **PAIA**. Nga zwenezwo, ndivhadzo ya khombetshedzo ye ya netshedzwa nga Vhulanguli i na masiandaitwa a mulayo, nahone i a vhofha u swika tshifhinga tshine khothe ya mulayo ya fha tsheo. Ngauralo tsheo dza Vhulanguli dzi a shuma nahone dzi tea u tevhedzwa nga nda ha musikhothe yeneyo ya vha yo nea dzihwe ndaela.

24.4 Ndi dzi fhio khatululo dzine Khothe dzine dza kho thetshesela khumbelo dza nga dzi fha?

24.4.1 Khothe (i nga vha i ya Madzhisitirata kana Khothe Khulwane) i no khou pfa khumbelo i nga dzhia tsheo dzi tevhelaho -

24.4.4.1 u khwinisa kana u vhetshela thungo tsheo yo itwaho nga Muofisiri wa Zwamafhungo, kana Maandalanga a Khatululo kana Vhulanguli ha Zwamafhungo.

24.4.4.2 u toda uri Muofisiri wa Zwamafhungo kana Maandalanga a Khatululo vha dzhie maga kana u di bvisa kha u dzhia maga ayo arali khothe i tshi khou vhona zwo tea kha tshifhinga tsho sumbedzwaho kha ndaela .

24.4.4.3 u fha ndaela ya u thivhela, ya tshifhinganyana kana thulo yo sumbedzizwaho, kana ndaela ya thaluso, kana ndaela ya ndiliso;

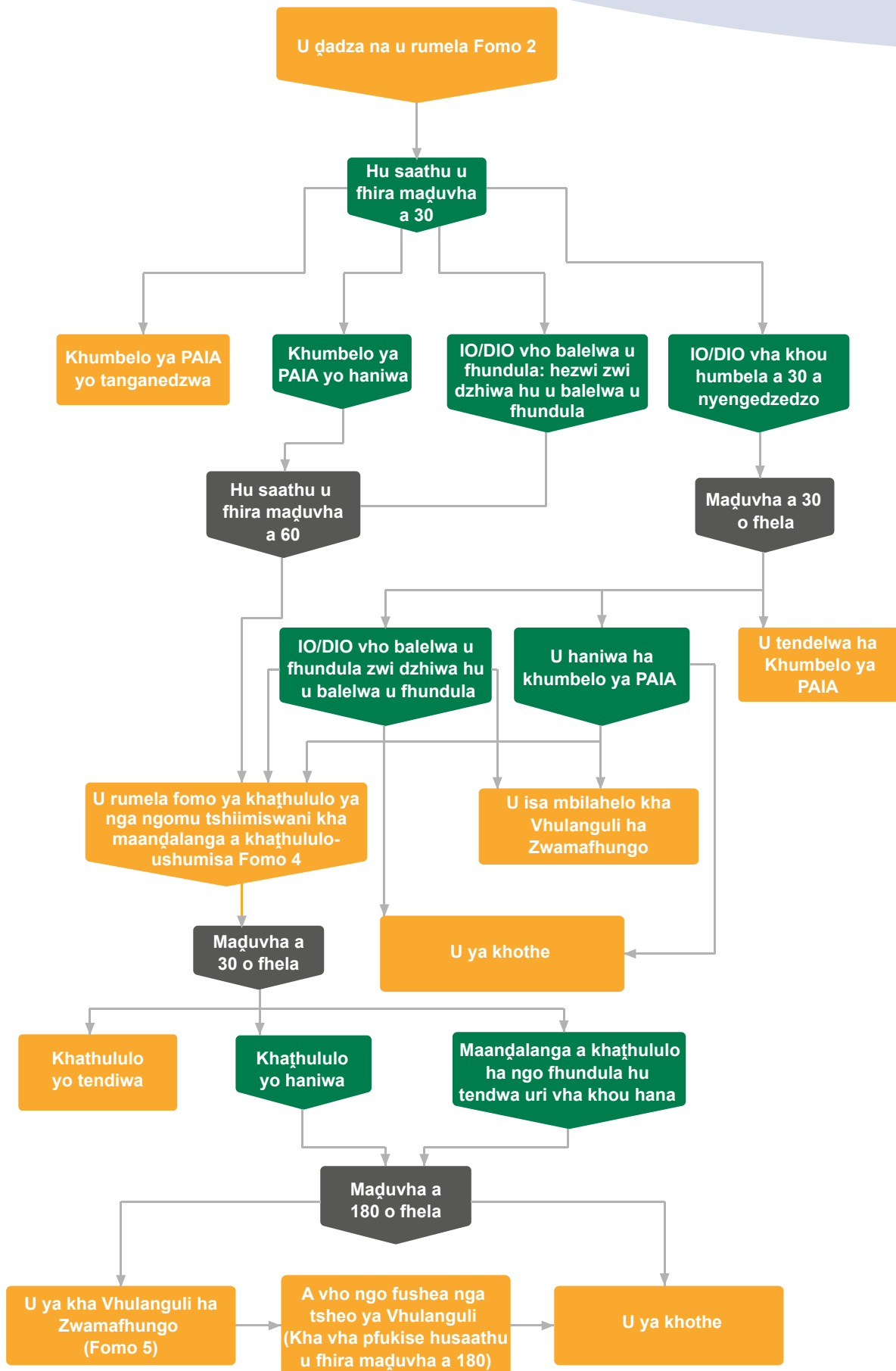
⁴¹ Mulayo 4 Mulayo ya u tutuwedza u Zwikelelea ha Mafhungo, 2019

24.4.4.4 u fha ndaela ya dzimbadelo kha muthu muñwe na muñwe

24.4.4.5 U sedzela fhasi u sa tevhedza mulayo ho sedzwa maḍuvha a 180 ane a vha tshifhinga tsha u ita khumbelo hu tshi khou sedzwa madzangalelo a mulayo, Sa zwe zwa sumbedzwa afho nṱha, hu tea u fhiwa zwiitisi zwi no pfadza nahone nga vhuḍalo zwa uri ndi ngani hu so ngo tevhedzwa tshifhinga musu hu tshi itwa khumbelo ya sedzela fhasi.

25. MUOLO WA U ITA KHUMBELO YA PAIA

Kha vha sedze maga a maitele a re kha tshati ya thevhekano, ya maga ane a tea u tevhelwa musu vha tshi khou shumisa pfanelo yavho ya u swikelela mafhungo.

26. NDAULO DZO ITIWA HO SEDZWA TSHITEŊWA 92 TSHA PAIA

26.1 U ya nga tshiteŋwa 92(1) na 92(4) tsha **PAIA**, Minista vho ita ndaulo dzi re na vhushaka na Mulayo wa u Tūtūwedza u Swikelela Mafhungo, vho sedza zwi tevhelaho -

26.1.1 Vhudiŋdindleli ha vhulanguli ha Zwamafhungo (**Ndaulo 2**)

26.1.2 Vhudiŋdindleli ha Muofisiri wa Zwamafhungo (**Ndaulo 3**)

26.1.3 U wanala ha dziŋwe rekhodo dza zwiimiswa zwa tshitshavha lwa othomethikhi (**Ndaulo 4**)

26.1.4 U anḡadza lu si lwa khombekhombe na u wanala ha dziŋwe rekhodo dza tshiimiswa tsha phuraivethe lwa othomethikhi (**Ndaulo 5**)

26.1.5 U ita khumbelo ya u swikelela mafhungo o farwaho nga zwiimiswa zwa tshitshavha kana phuraivethe (**Ndaulo 6**)

26.1.6 Mbuelo dza khumbelo na mbadelo dzi no tea u badelwa (**Ndaulo 7**)

26.1.7 Khaṡhululo ya nga ngomu tshiimswani ya tsheo nga tshiimiswa tsha tshitshavha (**Ndaulo 8**)

26.1.8 U ita mbilahelo na Vhulanguli ha Zwamafhungo (**Ndaulo 9**)

26.1.9 Maitele a ṡhodiŋiso ya mbilahelo (**Ndaulo 10**)

26.1.10 U ladza mafhungo (**Ndaulo 11**)

26.1.11 U wana thandululo ya fhungo (**Ndaulo 12**)

26.1.12 ṡhaṡhuvho ya vhutevhedzeli nga Vhulanguli ha Zwamafhungo kha u fhindula khumbelo (**Ndaulo 13**)

26.1.13 Milandu na ndaṡiso (**Ndaulo 14**)

26.1.14 Vhudavhidzani ha eḡekṡhroniki (**Ndaulo 15**)

26.1.15 Milandu na maga a ndaṡiso (**Ndaulo 16**)

26.2 U ya nga tshiteŋwa 79(1) tsha **PAIA**, Bodo ya Mulayo ya Milayo ya Khothe, yo fhiwa thendelo nga Minista yo ita milayo ya -

26.2.1 a khothe ho sedzwa khumbelo u ya nga tshiteŋwa 78 tsha **PAIA**, na

26.2.2 khothe u itela u ṡanganedza vha imeleli vha sia ḡithihi ho sedzwa tshiteŋwa 80(3)(a)

27. MILAYO, NDAULO, NQIVHADZO NA U TENDA ZWA NDEME

Milayo sa zwe ya khwiniswa nga tshifhinga

Mulayo wa u Tŭtŭwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 2 wa 2000

Mulayo wa u tŭtŭwedza Vhulanguli ha Vhusimamilayo, Mulayo 3 wa 2000

Mulayo wa u Tŭtŭwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 54 wa 2002

Mulayo wa Tsireledzo ya Mafhungo a Vhuŋe wa 4 wa 2013

Mulayo wa u Tŭtŭwedza u Swikelela Mafhungo wo Khwiniswaho, Mulayo 31 wa 2019

Mulayo wa u ŋetshedzwa Masheleni Lihoro la Poŋotiki wa 6 wa 2018

Ndaulo na Dzindivhadzo

Nqivhadzo nga Muvhuso	Duvha la u gandiswa	Tshiteŋwa na tŭhalutshedzo
Nqivhadzo ya Muvhuso ya R. 757 kha GG No 45057	27 Tŭhangule 2021	Milayo i re na vhushaka na Mulayo wa u Tŭtŭwedza u Swikelela Mafhungo, 2021
Nqivhadzo nga Muvhuso R.991 kha GG 28107	14 Tshimedzi 2005	Ndaulo dzine dza sumbedza zwiitisi zwine ha nga vhetshelwa thungo mbadelo dzine muthu anga dzi badela.
Nqivhadzo ya Muvhuso ya 397 kha GG No. 44785	30 Fulwi 2021	U vhetshelwathungo ha zwiŋwe zwa zwiimiswa zwa phuraivethe kha u ita Manyuwala wa PAIA .
Nqivhadzo nga Muvhuso 1217 kha GG 42717	19 Khubvumedzi 2019	U khethwa ha Khothe dza Madzhisiŋiraŋa dzine dza vha na vhukoni ha u pfa mafhungo a PAIA .
Nqivhadzo nga Muvhuso R. 1284 kha GG 42740	4 Tshimedzi 2019	Milayo ya maga a u ita khumbelo nga fhasi ha PAIA phanda ha Khothe Khulwane kana Khethe ya madzhisiŋiraŋa.

U TENDA

Bugupfarwa iyi yo khwiniswaho ya ndila ya u shumisa **PAIA** yo itiwa lwa u thoma nga **SAHRC** Khomishini ya Pfanelo dza Vhathu ya Afurika Tshipembe (**SAHRC**) nahone Vhulanguli vhu khou tangedza mushumo wa u thoma wo itwaho nga **SAHRC**, ho katelwa na zwiko khombekhombe.

Yo dzudzanywa nga

VHULANGULI HA ZWAMAFHUNGO